

The historical event

Vol 1, No 1 (2026)

The historical event

Το Γεγονός

περιοδικό ιστορικής έρευνας, διδακτικής της ιστορίας & ψηφιακής τεχνολογίας

The historical event

Τεύχος 1

Ιστορία

Διδακτική

Νέες
Τεχνολογίες

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΙΚΗ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑ ΚΑΙ ΣΤΟ
ΚΕΡΑΤΣΙΝΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Ελένη Καπετανίδου

doi: [10.12681/geg.44834](https://doi.org/10.12681/geg.44834)

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Ελένη Καπετανίδου

Φιλολόγος, MSc Ιστορική Έρευνα, Διδακτική και Νέες Τεχνολογίες

ABSTRACT

In the impoverished districts of Drapetsona and Keratsini, internal migrants were forced to coexist with a significant number of impoverished refugees from the Asia Minor Catastrophe. Taking advantage of the favorable institutional framework, the residents established political associations founded on shared identities and collective goals. These associations aligned with political parties that addressed their needs and interests, acting as a bridge between the official party discourse and the local community, while fostering a reciprocal feedback relationship with the political organizations. Ultimately, these political associations, in conjunction with the prevailing political and economic circumstances, played a crucial role in shaping the electoral behavior of voters in both regions. This article offers an in-depth analysis of the political associations that emerged in the two districts of Piraeus during the Interwar period, correlates their activities with the political transformations of the time, and highlights the resulting electoral outcomes on the local and national political scene.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτική οργάνωση, Κόμματα, Βουλευτικές Εκλογές, Αυτοδιοικητικές Εκλογές, Μεσοπόλεμος, Πρόσφυγες.

Εισαγωγή

Η Δραπετσώνα και το Κερατσίνι υποδέχθηκαν, μετά τη Νίκαια, τους περισσότερους από τους εκατό χιλιάδες πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής που παρέμειναν στον Πειραιά. Από τα τέλη του 19ου αιώνα οι δύο αυτές περιοχές φιλοξενούσαν και έναν σημαντικό αριθμό εσωτερικών μεταναστών. Τα πολυσύνθετα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στη νέα πατρίδα ώθησαν τους προσφυγικούς πληθυσμούς στην αναζήτηση λύσεων μέσα από τη συλλογική εκπροσώπηση. Τον ίδιο δρόμο επέλεξαν και οι γηγενείς πληθυσμοί για την προάσπιση των δικών τους συμφερόντων.

Το άρθρο αποτελεί μία πρωτότυπη συνδυαστική μελέτη που φιλοδοξεί να συμβάλει κυρίως στην ανάδειξη της αδιερεύνητης πολιτικής ιστορίας του Κερατσινίου την περίοδο του Μεσοπολέμου εκ παραλλήλου με την προσφάτως αναδεδειγμένη της Δραπετσώνας. Η επιλογή βασίστηκε στη συσχέτιση της ίδρυσης και δράσης όλων των πολιτικών συλλόγων, οι οποίοι δημοσιεύονται για πρώτη φορά, με τη μεσοπολεμική εκλογική γεωγραφία των δύο συνοικισμών. Μέσα από τη διεξοδική ανάλυση των καταστατικών τους και τη λεπτομερή παράθεση των εκλογικών αποτελεσμάτων του Κερατσινίου, συγκριτικά με εκείνων της Δραπετσώνας, και σε συνδυασμό με την προβολή αντιπροσωπευτικών στιγμιότυπων της προεκλογικής κίνησης κομμάτων και υποψηφίων, όπως αυτή αποτυπώθηκε στον τύπο της εποχής, επιχειρείται να αναδειχθεί η πολιτική οργάνωση των προσφύγων και των γηγενών κατοίκων, η διασύνδεση των πολιτικών σωματείων με τους κομματικούς τους φορείς και η επιρροή που άσκησαν από κοινού στην εκλογική συμπεριφορά των κατοίκων των δύο συνοικισμών στο πλαίσιο της τρέχουσας πολιτικής συγκυρίας.

Οι καταγραφές των τοπικών πολιτικών συλλόγων, προσφυγικών και μεικτών, εντοπίστηκαν στα Βιβλία Μητρώων Συλλόγων και Σωματείων, που διατηρούνται στο Αρχείο του Πρωτοδικείου Πειραιά. Οι φάκελοι αυτών βρέθηκαν καταχωρημένοι στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) Αθηνών. Όλοι οι φάκελοι περιέχουν το ιδρυτικό πρακτικό, τον κατάλογο των ιδρυτικών μελών, το καταστατικό λειτουργίας και την αίτηση αναγνώρισης προς το Πρωτοδικείο Πειραιά. Κατάλογοι απλών μελών καθώς και στοιχεία για την επαγγελματική ιδιότητα αυτών δεν συμπεριλαμβάνονται στο σύνολο των φακέλων. Το αρχείο των σωματείων δεν εντοπίστηκε και ως εκ τούτου οποιαδήποτε πληροφορία σχετική με τη δραστηριότητά τους αντλήθηκε από τις περιορισμένες αναφορές στα πέντε Βιβλία Πράξεων του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου της περιόδου 1934-1939 και από τα δημοσιεύματα του πειραϊκού και αθηναϊκού τύπου. Το δημοσιογραφικό υλικό συλλέχθηκε από τις εφημερίδες *Χρονογράφος*, που φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Πειραιά, καθώς και από τις ψηφιοποιημένες εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Θάρρος*, *Πατρίς*, *Προσφυγικός Κόσμος*, *Ριζοσπάστης*, *Σφαίρα* οι οποίες διασώζονται στον σχετικό κατάλογο της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων. Από τις ίδιες δημοσιογραφικές πηγές αντλήθηκαν και οι πληροφορίες που προβάλλουν τις παρεμβάσεις των πολιτικών σωματείων στον δημόσιο χώρο, αλλά και την αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών και των κομμάτων. Τα πληθυσμιακά στοιχεία συλλέχθηκαν από την απογραφή που διενήργησε η Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (Γ.Σ.Υ.Ε) το 1928 και τα αναλυτικά αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών στο Κερατσίνι, τα οποία δεν παρατίθενται στη βιβλιογραφία, από τους πίνακες της Στατιστικής των Βουλευτικών Εκλογών της Γ.Σ.Υ.Ε. περιόδου 1926-1936. Τα λεπτομερή αποτελέσματα των αυτοδιοικητικών

εκλογών στους Δήμους Πειραιώς και Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου καθώς και των Δημοψηφισμάτων του Μεσοπολέμου ανιχνεύτηκαν στον πειραϊκό τύπο και δημοσιεύονται για πρώτη φορά. Οι εκλογικοί κατάλογοι δεν βρέθηκαν, γεγονός που καθιστά αδύνατο τον προσδιορισμό του αριθμού των προσφύγων και των γηγενών εκλογέων ανά εκλογικό τμήμα. Ωστόσο, συγκριτικά με τη Δραπετσώνα, στην πληθυσμιακή σύνθεση του Κερατσινίου απαντώνται περισσότεροι γηγενείς. Η πλήρης αντιστοίχιση των εκλογικών τμημάτων του Κερατσινίου με τις συνοικίες του δεν είναι δυνατή, καθώς γειτονιές ή μέρος αυτών οι οποίες αποτελούσαν τμήμα του, όπως συνάγεται από τις οδούς που συναντάμε στις διευθύνσεις μελών των πολιτικών σωματείων, το 1934 εξαιρέθηκαν από τα διοικητικά όρια του ανεξάρτητου Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου και εντάχθηκαν στον Δήμο Πειραιά. Για τον λόγο αυτό, αλλά και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι ο γηγενής πληθυσμός κατοικούσε επί το πλείστον στις αποσπασθείσες περιοχές, κρίθηκε προσφορότερη για τη διερεύνηση των πολιτικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του εκλογικού σώματος η ξεχωριστή αποτύπωση των εκλογικών αποτελεσμάτων στους σχετικούς πίνακες.

Δεκαετία 1920: η παντοδυναμία των Φιλελευθέρων και η κομμουνιστική διείσδυση

Στη Δραπετσώνα και το Κερατσίνι οι πρώτοι πολιτικοί σύλλογοι του Μεσοπολέμου δεν απαντώνται νωρίτερα από τα τέλη της δεκαετίας του 1920, παρά το γεγονός ότι τοπικές συσσωματώσεις με πολιτικό πρόσημο παρατηρούνται ήδη από το 1922. Η πολιτική αστάθεια των ετών 1923-1926, οι συχνές εναλλαγές κυβερνητικών σχημάτων με την παρεμβολή στρατιωτικών πραξικοπημάτων, η αναζήτηση πολιτικής στέγης από τους πρόσφυγες είτε στα βενιζελογενή κομματικά σχήματα, τα οποία προέκυψαν από τη διάσπαση του κόμματος των Φιλελευθέρων μετά την παραίτηση Βενιζέλου (6/2/1924)¹ είτε σε προσφυγικά κόμματα ή ομάδες που διαμορφώθηκαν στο ρευστό πολιτικό κλίμα της περιόδου² αποτελούν παράγοντες καθυστέρησης συγκρότησης πολιτικών οργανώσεων στους εν λόγω συνοικισμούς. Δύο επιπλέον λόγοι απέτρεπαν τους πρόσφυγες από τη σύσταση τοπικών πολιτικών σωματείων: αφενός το γεγονός ότι, ακόμα και μετά τη Σύμβαση της Ανταλλαγής (1923), θεωρούσαν προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα και αφετέρου επειδή έδιναν προτεραιότητα στην εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης (Κατσάπης, 2011:166). Εξέφρασαν λοιπόν τις διεκδικήσεις τους μέσω των προσφυγικών συλλόγων, από τους οποίους πολλοί δεν απέκρυπταν τα φιλελεύθερα φρονήματά τους.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1928 οι πρόσφυγες της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου αποτελούσαν αντίστοιχα το 76% και το 65% του συνολικού πληθυσμού, (Πίνακας 1, 2) ποσοστό που τους καθιστούσε πρωταγωνιστική δύναμη αναφορικά με τις πολιτικές εξελίξεις στην εκλογική περιφέρεια του Πειραιά (Κουτσενης, 2020: 137).

¹ Από τη διάσπαση του κόμματος των Φιλελευθέρων που σημειώθηκε μετά την παραίτηση Βενιζέλου προέκυψαν τα ακόλουθα κόμματα: α) Προοδευτικοί Φιλελεύθεροι με αρχηγό τον Γ. Καφαντάρη, β) Συντηρητικοί Φιλελεύθεροι, του Α. Μιχαλακόπουλου, γ) Ακράιοι Φιλελεύθεροι, του Θ. Σοφούλη και δ) Δημοκρατική Ένωση, του Αλ. Παπαναστασίου (Μαυρογορδάτος, 2004:13).

² Παράλληλα, κατά τη διάρκεια του 1924 οι πρόσφυγες θα προχωρήσουν στη σύσταση διακριτών πολιτικών ομαδοποιήσεων εντός ή εκτός κοινοβουλίου: τον Μάρτιο πρόσφυγες βουλευτές συγκρότησαν ανεξάρτητη ομάδα, τον Απρίλιο δημιουργήθηκε η Ένωση Ελλήνων Υπηκόων (με 14 χιλ. μέλη), τον Νοέμβριο ιδρύθηκε το Κόμμα Αποκαταστάσεως Προσφύγων. Ισχυρότερο προσφυγικό σχήμα ήταν η Παμπροσφυγική Οργάνωση Αμύνης Δικαιούχων Ανταλλαξίμων (ΠΟΑΔΑ) (Ανδριώτης, 2022: 13).

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ ΚΑΤΑ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΟ 1928

ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΕΛΘΟΝΤΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ	
1. Βούρλα	3.184	2.134	750
2. Δραπετσώνα	17.652	15.702	2.080
3. Καλοκαιρινού	6.308	4.057	2.233
4. Λιπασμάτων	1.519	437	1.082
5. Νεκροταφείον Αναστάσεως	3.229	2.072	1.157
6. Πυριτιδαποθήκη	3.120	777	2.343
7. Σφαγεία	1.473	276	1.197
ΣΥΝΟΛΟΝ	36.485	25.465	11.020

*Πίνακας 1. Ο Πληθυσμός της Δραπετσώνας κατά Συνοικισμούς 1928.
Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, Απογραφή Πληθυσμού 1928.*

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ ΚΑΤΑ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΤΟ 1928

ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΣΥΝΟΛΟΝ	ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΕΛΘΟΝΤΕΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ	ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ
1. Αγ. Γεώργιος Κερατσινίου	7.598	6.176	1.422
2. Αμφιάλη**	2.400	-	-
3. Ανάληψης**	2.000	-	-
4. Ανάστασις	3.229	2.072	1.157
5. Ευγένεια**	3.500	-	-
6. Ταμπούρια	8.529	1.916	6.613
ΣΥΝΟΛΟΝ	19.356	10.164	9.192

*Πίνακας 2³. Ο Πληθυσμός του Κερατσινίου κατά Συνοικισμούς το 1928.
Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, Απογραφή Πληθυσμού 1928.*

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 οι πρόσφυγες παρέμειναν προσηλωμένοι στον βενιζελισμό. Οποιαδήποτε απόπειρα πολιτικής αυτονομίησης που σημειώθηκε

³ Σημ.: Τα στοιχεία της τρίτης στήλης του Πίνακα 1 καθώς και του Πίνακα 2 δεν αναφέρονται στην Απογραφή του 1928. **Κατ' απαρίθμησην Επιτροπής εγκρίθεισαν υπό το της υπ' αριθμ. 5383 της 29/1/1934 Υπ. Αποφάσεως.
*Σημειώνεται ότι στην ένδειξη ΣΥΝΟΛΟΝ δεν έχουν υπολογιστεί οι συνοικισμοί με τον διπλό αστερίσκο.

κατά τη διετία των οικουμενικών κυβερνήσεων 1926-1928⁴ δεν τελεσφόρησε λόγω της πολιτικής ακτινοβολίας του Βενιζέλου (Ανδριώτης, 2022: 13). Από τα κατερχόμενα στις εκλογές του 1926 προσφυγικά κόμματα στην εκλογική περιφέρεια του Δήμου Πειραιά και σε σύνολο 41.862 ψηφισάντων ο Θ. Σοφούλης συγκέντρωσε μόλις 176 ψήφους και ο Αρ. Μητσοτάκης μόνον 2 (Πίνακας 3).

ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ : 59			ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ						
ΚΟΜΜΑΤΑ	ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΕΩΣ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	ΕΛΦΕΣ	ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (ΤΑΜΠΟΥΡΑ)			ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙ			ΣΥΝΟΛΟ
			55 ^ο Ενωτικό	56 ^ο Ένωση Αγ. Δημητρίου	ΣΥΝΟΛΟ	57 ^ο (Οδός Αγ. Γεωργίου και Αργυρίου)	58 ^ο (Οδός Αγ. Γεωργίου)	59 ^ο (Περιοχή Χουσιόβετο)	
ΨΗΦΗΣΑΝΤΕΣ	41.862	9	797	747	1.544	679	667	603	1.949
ΕΓΚΥΡΑ	41.678								
ΑΚΥΡΑ	184								
Ένωσις Φιλελευθέρων	23.234 (55,73%)	6	303	297	600	457	471	389	1.317
Λαϊκό Κόμμα	12.618 (30,27%)	3	343	305	648	151	115	124	370
Κόμμα Ελευθεροούρων	2.025 (4,86%)		44	39	83	-	13	-	13
Ενωσ. Μέσων Εργατών και Αγροτών	1.578 (3,79%)								
Δημοκρατική Ένωσις	983 (2,32%)								
Εργατικό Κόμμα	659								
Ριζοσπαστικό Κόμμα	358								
Φιλελεύθερο Προσφυγικό Κόμμα	176 (0,44%)								
Κόμμα Αποκαταστάσεως Προσφύγων	24								
Η Θέλησις του Λαού	5								
Κόμμα Ανεξαρτήτων και Προσφύγων	2								

Πίνακας 3⁵. Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών της 7^{ης} Νοεμβρίου 1926. Εκλογική Περιφέρεια τέως Δήμου Πειραιώς. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 7ης Νοεμβρίου 1926, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1928. Εφημ. Σφαίρα, 8/11/1926, (φ. 14.245), σ.1.

Τη διάχυση της προσφυγικής ψήφου στους αμιγώς προσφυγικούς συνδυασμούς των εκλογών του 1926 προσπαθούσε να περιορίσει όχι μόνο το βενιζελικό κόμμα αλλά και ο φιλοβενιζελικός τύπος. Η προτροπή της εφημερίδας Σφαίρα στις 21 Οκτωβρίου 1926 να μη διαρρεύσει η προσφυγική ψήφος εκτός των δημοκρατικών συνδυασμών («Οι Πρόσφυγες», 1926) φαίνεται πως βρήκε ευρεία απήχηση.

Στις βουλευτικές εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926, σύμφωνα με δημοσίευμα της ίδιας εφημερίδας, οι ψηφοφόροι της Δραπετσώνας ενσωματώθηκαν στην Ενορία Αγ. Διονυσίου, η οποία περιελάμβανε οχτώ εκλογικά τμήματα, από το 47ο έως και το 54ο, ενώ εκείνοι του Κερατσινίου κατανεμήθηκαν (Πίνακας 3) στα τρία εκλογικά τμήματα της Ενορίας Αγ. Γεωργίου και στα δύο του Αγ. Δημητρίου (Πρόγραμμα εκλογής, 1926). Αν και ο Βενιζέλος δεν ηγείτο του Συνδυασμού, καθώς βρισκόταν στο εξωτερικό, σε όλα τα εκλογικά τμήματα των δύο συνοικιών υπερψηφίστηκαν οι Φιλελεύθεροι. Στην ενορία Αγ. Γεωργίου το Λαϊκό Κόμμα εξασφάλισε το 19%, ενώ η Ένωσις

⁴ Στις εκλογές του 1926 κατήλθαν τέσσερα προσφυγικά κόμματα: α) Φιλελεύθερο Προσφυγικό Κόμμα του Θ. Σοφούλη, β) Κόμμα Ανεξαρτήτων και Προσφύγων του Αρ. Μητσοτάκη, γ) Ανεξάρτητο Προσφυγικό Κόμμα και δ) Εθνικό Προσφυγικό Κόμμα του Δημ. Βεϊνόγλου. Τον Φεβρουάριο του 1928 εμφανίστηκε άλλη μία προσφυγικά παράταξη, η Ανεξάρτητη Φιλελεύθερη Προσφυγική Ομάδα. (Ανδριώτης, 2022: 15).

⁵ Σημ.: Η εκλογική περιφέρεια του τέως Δήμου Πειραιώς περιελάμβανε τον Δήμο Πειραιώς και τις επαρχίες Αίγινας, Τροιζηνίας, Ύδρας και Σπετσών. Ο νόμιμος πληθυσμός ανερχόταν στους 204.893 κατοίκους, ενώ οι εγγεγραμμένοι εκλογείς ήταν 58.023 και το εκλογικό μέτρο 4.167 ψήφοι. Η κατανομή των ψήφων ανά εκλογικό τμήμα δεν αναφέρεται στο δημοσίευμα της Γ.Σ.Υ.Ε., εντοπίστηκε στην εφημερίδα Σφαίρα.

Φιλελευθέρων συγκέντρωσε κατά μέσο όρο το 67,5% των ψήφων και στην ενορία του Αγ. Διονυσίου άγγιξε το 80% (Κυραμαργιού, 2019: 187). Η μέγιστη δύναμη του Λαϊκού Κόμματος με ποσοστό 41,96% καταγράφηκε στην ενορία Αγ. Δημητρίου (Πίνακας 3), παρόλο που τρεις ημέρες πριν από τη διεξαγωγή των εκλογών, σύμφωνα με την εφημερίδα *Σφαίρα*, τους υποψήφιους της Ένωσης Φιλελευθέρων υποδέχτηκαν στα Ταμπούρια περισσότεροι από 2.000 πολίτες («Η προεκλογική κίνησης εις την πόλιν μας», 1926). Αμελητέα είναι η απήχηση των Ελευθεροφρόνων στους δύο συνοικισμούς, αφού συγκέντρωσαν μόλις 27 ψήφους στη Δραπετσώνα (Κυραμαργιού, 2019: 187) και 13 προτιμήσεις στο 57ο τμήμα του Κερατσινίου (Πίνακας 3). Η αποκλίνουσα συμπεριφορά των εκλογέων στα δύο τμήματα του Αγ. Δημητρίου από τη γενική τάση δεν αποδίδεται ωστόσο, στους πρόσφυγες, αλλά στους πολυάριθμους γηγενείς μετανάστες της περιοχής (Πίνακας 2). Η αξιοσημείωτη, επίσης, διαφορά των ποσοστών των Φιλελευθέρων σε Δραπετσώνα και Κερατσίνι, οφείλεται στην αντιστρόφως ανάλογη σχέση του αριθμού γηγενών και προσφύγων που κατοικούσαν στις δύο περιοχές. Πρόκειται μάλιστα για δύο χαρακτηριστικά επαναλαμβανόμενα σε όλες τις εκλογές του Μεσοπολέμου. Η εκλογική δύναμη του ΕΜ δεν καταγράφηκε στα τελικά αποτελέσματα της περιοχής. Το ΚΚΕ στις 26 Οκτωβρίου είχε διοργανώσει προεκλογική συγκέντρωση στα Ταμπούρια, η οποία όμως δεν έτυχε ιδιαίτερως ένθερμης υποδοχής («Συγκεντρώσεις υπέρ του Ενιαίου Εκλογικού Μετώπου», 1926).

Την ταύτιση των προσφύγων με τους Φιλελεύθερους δεν αποκαλύπτουν μόνο τα αποτελέσματα των εθνικών εκλογών αλλά και αυτά των αυτοδιοικητικών. Στις δημοτικές εκλογές της 25ης Οκτωβρίου 1925 ο φιλελεύθερος Τάκης Παναγιωτόπουλος και ο λαϊκός Δημοσθένης Ομηρίδης Σκυλίτσης αναμετρήθηκαν στα 70 εκλογικά τμήματα του δήμου Πειραιά. Όπως αναφέρεται στην εφημερίδα *Σφαίρα*, οι εκλογείς της Δραπετσώνας κατανεμήθηκαν σε έξι τμήματα (2ο, 3ο, 43ο, 44ο, 68ο και 69ο). Για την περιοχή του Κερατσινίου δεν υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά. Επομένως, οι ψηφοφόροι της περιοχής μάλλον διαμοιράστηκαν μεταξύ των εκλογικών τμημάτων της Δραπετσώνας και των δύο τμημάτων, 22ο και 23ο, του ναού της Αγ. Σοφίας ως τα εγγύτερα στην περιοχή τους («Τα εκλογικά τμήματα του Δήμου Πειραιώς», 1925). Από την ίδια εφημερίδα πληροφορούμαστε ότι στο 43ο εκλογικό τμήμα, το οποίο στεγαζόταν εντός του αστυνομικού σταθμού Βούρλων στη συνοικία Καλοκαιρινού, ο Παναγιωτόπουλος έλαβε 412 ψήφους και ο Σκυλίτσης 20, στο 68ο το οποίο βρισκόταν στην περιοχή Αγ. Φανουρίου Δραπετσώνας, τον Παναγιωτόπουλο ψήφισαν 440 εκλογείς και τον Σκυλίτση μόλις 12. Ο εκλεκτός των Φιλελευθέρων, χάρη στην προσφυγική ψήφο, ανήλθε στη Δημαρχία με ποσοστό 54,21%. («Τα οριστικά αποτελέσματα της Δημοτικής Εκλογής του Πειραιώς», 1925).

Σταθερά προσανατολισμένοι μέχρι το 1930 προς τον βενιζελισμό, οι προσφυγικοί πληθυσμοί των δύο συνοικισμών θα εγκαινιάσουν το 1928 την πολιτική τους οργάνωση. Τη σωματειακή οργάνωση, εξάλλου, ευνοούσε το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, δηλαδή οι Ν218/1914 και Ν1207/1918 «Περί σωματείων» (Λιάκος, 2016: 161). Από το 1928 έως το 1935 στη Δραπετσώνα και στο Κερατσίνι συστήνονται δέκα πολιτικοί σύλλογοι. Από αυτούς, τρεις βενιζελικοί και ένας φιλοβασιλικός ιδρύονται το 1928. Ακολουθούν το 1932 δύο πολιτικές οργανώσεις, μία βενιζελογενής και μία του Λαϊκού κόμματος. Τα έτη 1933, 1934 και 1935 καταγράφονται τρία σωματεία προσκείμενα στο Λαϊκό Κόμμα και ένα στους Βασιλόφρονες. Από τους τέσσερις φιλελεύθερους

συλλόγους οι τρεις είναι αμιγώς προσφυγικοί και ο ένας μεικτός, ενώ οι αντιβενιζελικοί είναι όλοι μεικτοί (Πίνακας 4).

A/A	ΕΠΩΝΥΜΙΑ	ΙΔΡΥΣΗ	ΣΥΝΘΕΣΗ
1.	Πολιτική Λέσχη Φιλελευθέρων Προσφύγων Δραπετσώνας Πειραιώς	1928	Προσφυγικός
2.	Πολιτικός Σύλλογος Βασιλοφρόνων Συνοικίας Δραπετσώνας του Πειραιώς	1928	Μεικτός
3.	Ένωσις Φιλελευθέρων Δραπετσώνας	1928	Προσφυγικός
4.	Ένωσις Φιλελευθέρων Συνοικιών Αγίου Διονυσίου, Ταμπουριών, Δραπετσώνας Πειραιώς	1928	Προσφυγικός
5.	Προοδευτικός Σύλλογος Δραπετσώνας	1932	Μεικτός
6.	Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος Ταμπουριών Πειραιώς	1932	Μεικτός
7.	Λαϊκή Πολιτική Οργάνωσις Συνοικισμού Ευγενείας Πειραιώς	1933	Μεικτός
8.	Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος Αναλήψεως Δραπετσώνας	1934	Μεικτός
9.	Ένωσις Βασιλοφρόνων Γηγενών και Προσφύγων Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου η <i>Εθνική Αναγέννησις</i>	1935	Μεικτός
10.	Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος του Συνοικισμού Δραπετσώνας- Λιπασμάτων	1935	Μεικτός

Πίνακας 4. Πολιτικοί Σύλλογοι.

Η παντελής απουσία καταγραφής τυπικών πολιτικών συλλόγων με προσανατολισμό στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ) αντισταθμίζεται από την καταγεγραμμένη, ήδη το 1924, λειτουργία κομμουνιστικών Ομίλων στη Δραπετσώνα και στα Ταμπούρια (Κυραμαργιού, 2019: 206), αποτέλεσμα της συντονισμένης προσπάθειας του ΚΚΕ να αποτραβήξει τους προσφυγικούς και εργατικούς πληθυσμούς των συνοικισμών από τις παραδοσιακές παρατάξεις (Παθανασοπούλου, 2023: 201), παρά την εχθρική αντιμετώπιση των κομμουνιστών από τα αστικά κυβερνητικά κόμματα. Κοινοί στόχοι όλων ανεξαιρέτως των πολιτικών σωματείων ήταν αφενός η προώθηση των αρχών του εκάστοτε κόμματος, αφετέρου η προάσπιση των συμφερόντων άλλοτε των προσφυγικών άλλοτε των μεικτών συνοικισμών και των κατοίκων τους. Κοινά είναι και τα νόμιμα μέσα που θα αξιοποιούσαν για τους σκοπούς τους, στα οποία περιλαμβάνονταν δημόσιες δράσεις με διαλέξεις, ομιλίες και συγκεντρώσεις καθώς και παρεμβάσεις στον τύπο της εποχής. Σε περίπτωση διάλυσης, η περιουσία τους θα διατίθετο εντός των συνοικισμών για κοινωνικούς ή φιλανθρωπικούς σκοπούς και ιδρύματα. Οι σύλλογοι που ανήκαν στο Λαϊκό κόμμα συνήθως χορηγούσαν σε κάθε μέλος τους «δελτίον ταυτότητος ... επισυναπτόμενης επ' αυτό και της φωτογραφίας του». Πιστοποιώντας το δελτίο την πολιτική ταυτότητα του κατόχου του, δέσμευε ποικιλοτρόπως τον ίδιο εξίσου με τους εκδότες αλλά και τους αποδέκτες του.

Οι τρεις σύλλογοι Φιλελευθέρων ιδρύονται με διαφορά μερικών μηνών μεταξύ τους, δηλαδή από τον Ιούνιο έως τον Δεκέμβριο του 1928. Η Ένωσις Φιλελευθέρων Δραπετσώνας (17/7/1928) και η Πολιτική Λέσχη Φιλελευθέρων Προσφύγων Δραπετσώνας Πειραιώς (17/6/1928), ιδρύονται αντίστοιχα έναν και δύο μήνες πριν τη διεξαγωγή των βουλευτικών εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928, οπότε και

σημειώνεται ο εκλογικός θρίαμβος του Βενιζέλου με καταγεγραμμένο εθνικό ποσοστό 64% (το υψηλότερο σε όλον τον Μεσοπόλεμο) που του εξασφάλισε τις 223 από τις 250 έδρες του κοινοβουλίου (Μιχαηλίδης, 2022: 26). Η Ένωση Φιλελευθέρων Συνοικιών Αγίου Διονυσίου, Ταμπουριών, Δραπετσώνας Πειραιώς ιδρύεται στα τέλη του ίδιου έτους (25/12/1928).

Η σχέση των προσφύγων με τον Βενιζέλο χρονολογείται από την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Δεν ήταν μόνο το γεγονός ότι οι ελληνορθόδοξοι πληθυσμοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενστερνίζονταν στην πλειονότητά τους το όραμα της Μεγάλης Ιδέας που ευαγγελιζόταν ο Κρητικός πολιτικός, παρά και η μέριμνα που είχαν επιδείξει για τους πρόσφυγες των πρώτων διωγμών οι βενιζελικές κυβερνήσεις των ετών του Εθνικού Διχασμού (1914-1915 και 1917-1920) σε αντίθεση με την εχθρική απέναντί τους στάση των αντιβενιζελικών κατά τις διώξεις του 1916 (Νοεμβριανά) και κατά την περίοδο 1920-1922. Εξάλλου, οι πρόσφυγες της Καταστροφής επέρριπταν στους αντιβενιζελικούς την αποκλειστική ευθύνη για την τραγική κατάληξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Η προσήλωση, δε, των προσφύγων στον ίδιο τον Βενιζέλο, ιδιαίτερα κατά τις κρίσιμες εκλογικές αναμετρήσεις, υπήρξε τέτοια που οποιαδήποτε εμφάνισή του στον πολιτικό στίβο στεκόταν ικανή να επισκιάσει κάθε άλλη προοδευτική πολιτική φυσιογνωμία (Κατσάπης, 2007: 131) όπως, για παράδειγμα, του Αλ. Παπαναστασίου.

Η Ένωση Φιλελευθέρων Δραπετσώνας ιδρύθηκε, με πρωτοβουλία δύο γιατρών και δύο φαρμακοποιών, ενός ταπητουργού, ενός δημοτικού υπαλλήλου και ενός παντοπώλη και διοικείτο από 12μελές ΔΣ, των οποίων τα επαγγέλματα δεν αναφέρονται. Το χαμηλό κόστος εγγραφής και μηνιαίας συνδρομής, 5 και 2 δραχμές αντίστοιχα, ήταν προσιτό για τους φτωχούς πρόσφυγες του συνοικισμού. Στα μέσα επίτευξης των στόχων της περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων και η συνεργασία με συλλόγους ή επαγγελματικά σωματεία που επιδιώκουν παρεμφερείς σκοπούς. Οι «δύο χείρες αλληλοβοηθείας» που εικονίζονται στη σφραγίδα της, καθώς και η διάθεση της κινητής και ακίνητης περιουσίας μετά τη διάλυσή της στις Σχολές του Συνοικισμού ανταποκρίνονται στο πνεύμα αλληλεγγύης του συλλόγου. Πιστή στις διακηρύξεις της περί ομόγνωμων συνεργασιών η Ένωση Φιλελευθέρων Δραπετσώνας θα είναι ένα από τα έντεκα «Συνεργαζόμενα Σωματεία» — αλλά αντιδραστικά — που αντιτάχθηκαν στο αίτημα του αυτοδιοίκητου της Δραπετσώνας τρία χρόνια αργότερα (Κυραμαργιού, 2019: 179-180).

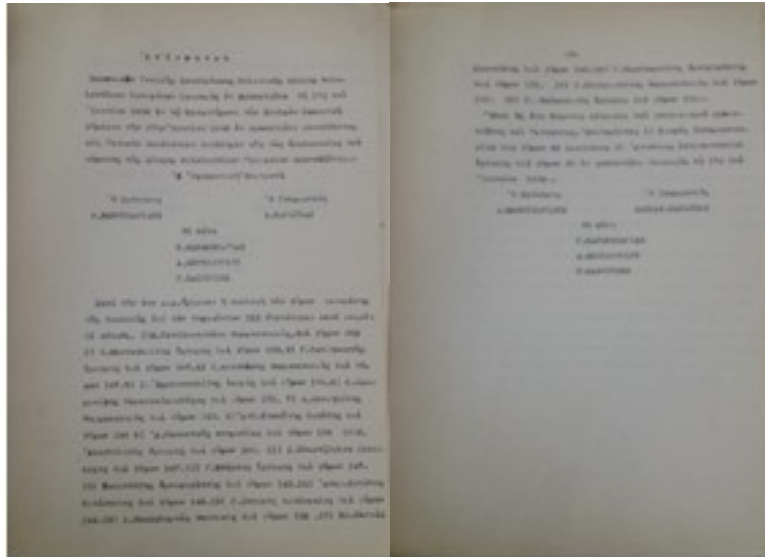
Αν η βενιζελική παράταξη αξιοποίησε ή ορθότερα εκμεταλλεύτηκε την αφοσίωση των προσφύγων στο πρόσωπο του ιδρυτή της, οι τελευταίοι αντιλήφθηκαν από νωρίς τη βαρύτητα της ψήφου τους στη διαμόρφωση του τελικού εκλογικού αποτελέσματος. Η συνεργασία προσφύγων-βενιζελικών, δομημένη σε ένα καθετοποιημένο πελατειακό σύστημα που δρούσε εντός και εκτός προεκλογικών περιόδων ήταν, επομένως, αμφότερα συμφέρουσα (Μιχαηλίδης, 2022: 27). Την εμπορευματοποίηση της προσφυγικής ψήφου καταδίκασε το 1928 η εφημερίδα *Προσφυγικός Κόσμος* («Το παζάρι των υποψηφίων προσφύγων βουλευτών», 1928). Στις 8 Αυγούστου αντιπροσωπεία των 35 χιλιάδων Ποντίων του Πειραιά αιτήθηκαν μέσω υπομνήματος προς τον ίδιο τον Βενιζέλο να συμπεριληφθεί στον συνδυασμό του κόμματος ο συμπατριώτης τους Πολυχρονιάδης, ο οποίος επρόκειτο «να εκπροσωπήσει τούτους επαξίως», αναφέρει στο άρθρο της η εφημερίδα *Πατρίς* («Οι Πόντιοι», 1928).

Μία εβδομάδα πριν από τις εκλογές του 1928, η βενιζελική *Πατρίς* αναφέρει ότι υποψήφιοι βουλευτές του κόμματος των Φιλελευθέρων παρευρέθηκαν στα εγκαίνια της «Πολιτικής Λέσχης Φιλελευθέρων Προσφύγων Δραπετσώνας Πειραιώς», που τελέστηκαν στις 12 Αυγούστου:

...χθες την πρωϊαν οι υποψήφιοι του συνδυασμού φιλελευθέρων Πειραιώς επεσκέφθησαν τον συνοικισμόν Δραπετσώνος ένθα ετελούντο τα εγκαίνια της νέας Λέσχης. Μετά τον αγιασμόν, εν μέσω ζωηρωτάτων εκδηλώσεων ενθουσιασμού, ωμίλησαν οι υποψήφιοι κ.κ. Σακκαλής, Αβραάμ, Ησαΐας, Μαρσέλλος, Βαρδόπουλος και Συμεωνόγλου[...] («Οι υποψήφιοι του Πειραιώς», 1928).

Τέσσερις μέρες αργότερα, σχολιάζει η εφημερίδα *Σφαίρα*, ο Βενιζέλος περιόδευσε στους προσφυγικούς συνοικισμούς του Αγ. Διονυσίου και της Δραπετσώνας όπου «έτυχε θερμότητας υποδοχής». Ενθουσιώδεις ήταν και οι αντιδράσεις των ψηφοφόρων κατά την επίσκεψη του φιλελεύθερου υποψηφίου Αβραάμ στα Ταμπούρια την ίδια ημέρα στην παλλαϊκή προεκλογική συγκέντρωση των Φιλελευθέρων στην πλατεία του ναού του Αγ. Δημητρίου («Ο Βενιζέλος εις τους προσφυγικούς συνοικισμούς», 1928).

Στην «Πολιτική Λέσχη Φιλελευθέρων Προσφύγων Δραπετσώνας Πειραιώς», (17/6/1928) συμμετείχαν μόνον οι φίλα προσκείμενοι στο κόμμα πρόσφυγες, εφόσον κατέβαλαν 15 δραχμές για εγγραφή και 10 δραχμές για συνδρομή, και παρέμεναν στους κόλπους της, αν δεν απέβαλαν «τα φιλελεύθερα πολιτικά φρονήματα ... μεθιστάμενα εις ετέραν πολιτικήν παράταξιν». Η Λέσχη προκάλεσε το έντονο ενδιαφέρον των προσφύγων, αφού στις 17 Ιουνίου 1928 το καταστατικό της ψήφισαν 313 τακτικά μέλη. Η σύνθεση του 20μελούς διοικητικού συμβουλίου, στο οποίο ανήκαν ένας γιατρός, τέσσερις φαρμακοποιοί, δύο δάσκαλοι, ένας κτηματίας, πέντε έμποροι και δύο εμποροράφτες, ένας παραγγελιοδόχος, ένας πλοίαρχος και ένας ναυτικός, ένας κρεοπώλης και ένας εργάτης, αποκαλύπτει ότι η απήχηση του βενιζελικού κόμματος κάλυπτε ένα ευρύ κοινωνικό φάσμα πολιτών. Το ενδιαφέρον τους εστίαζε «εις την τόνωσιν του φιλελεύθερου συναισθήματος μεταξύ του προσφυγικού κόσμου» αλλά και «εις την υποστήριξιν του παραμεληθέντος συνοικισμού» τους. Το έμβλημα της Λέσχης ήταν η άγκυρα, δηλαδή το σύμβολο του κόμματος των Φιλελευθέρων, και σημαία της η ελληνική με την ίδια παράσταση.

Εικόνα 1. Απόσπασμα Πρακτικού της Γενικής Συνέλευσης της Πολιτικής Λέσχης Φιλελευθέρων Προσφύγων Δραπετσώνας. Πηγή: ΓΑΚ Αθηνών.

Το κόμμα του Βενιζέλου είχε οπαδούς σε όλες τις ηλικιακές ομάδες των προσφύγων. Έναν μήνα μετά την ίδρυση της «Λέσχης Φιλελευθέρων Προσφύγων Δραπετσώνας» η εφημερίδα *Προσφυγικός Κόσμος* γνωστοποίησε ότι ιδρύθηκε στα Ταμπούρια νέος προσφυγικός σύλλογος υπό την επωνυμία «Φιλελεύθερη Νεολαία Ταμπουρίων», διοικούμενη από επταμελή επιτροπή («Νέος πολιτικός σύλλογος στα Ταμπούρια», 1928).

Στην αντίληψη των προσφύγων της Δραπετσώνας η εκλογική αναμέτρηση του Αυγούστου δεν θα έκρινε μόνο το δικό τους μέλλον αλλά και την τύχη της ίδιας της Δημοκρατίας, στην εγκαθίδρυση της οποίας είχαν συμβάλει καθοριστικά. Τόσο οι πρόσφυγες βουλευτές της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης όσο και οι απλοί ψηφοφόροι στο δημοψήφισμα του 1924 για το πολιτειακό ζήτημα είχαν ταχθεί υπέρ της Αβασίλευτης (Μπαχάρας, 2004: 42). Από την πειραϊκή εφημερίδα *Σφαίρα* γίνεται γνωστό ότι στα 62 εκλογικά τμήματα του Πειραιά, τα οποία για πρώτη φορά αναφέρονται με γεωγραφικό προσδιορισμό, η Αβασίλευτη συγκέντρωσε 34.279 θετικές ψήφους, ενώ η βασιλεία μόλις 9.582. Οι προσφυγικές συνοικίες τάχθηκαν αναφανδόν υπέρ της Δημοκρατίας: στο 43ο εκλογικό τμήμα στη συνοικία Καλοκαιρινού της Δραπετσώνας σε σύνολο 1.197 ψηφοφόρων καταμετρήθηκαν μόνον 7 ψηφοδέλτια υπέρ του «Όχι», ενώ στο 58ο στη συνοικία Κρεμυδαρού οι 1.200 από τους 1.216 εκλογείς ψήφισαν υπέρ του «Ναι» («Τα εκδοθέντα αποτελέσματα», 1924).

Για τους λόγους αυτούς η «Ενωσις Φιλελευθέρων Δραπετσώνας» διακηρύττει στο ιδρυτικό καταστατικό της ότι κύριος σκοπός της είναι, εκτός από την προάσπιση «των γενικών συμφερόντων των προσφύγων και των τοπικών τοιούτων της Δραπετσώνας», «η δια παντός νομίμου μέσου προστασία του Δημοκρατικού Πολιτεύματος», η οποία θα διασφαλιζόταν, κατά την αντίληψη των μελών της, μόνο με την επανεκλογή του Βενιζέλου.

Στην καθοριστική εκλογική αναμέτρηση του Αυγούστου σαφή θέση υπέρ του Βενιζέλου πήρε και η «Παμπροσφυγική Οργάνωσις Αμύνης Δικαιούχων Ανταλλαξίμων (ΠΟΑΔΑ)». Την εγκύκλιο που εξέδωσε μία ημέρα πριν από τη διεξαγωγή των εκλογών στην οποία καλούσε τους «αδελφούς» πρόσφυγες να προσέλθουν μαζικά στις κάλπες και να συστρατευτούν στις τάξεις του Φιλελεύθερου Κόμματος δημοσίευσε η εφημερίδα *Πατρίς* («Η ΠΟΑΔΑ», 1928).

Πράγματι, το 1928 το εκλογικό ποσοστό του Κόμματος των Φιλελευθέρων άγγιξε το 83% στον Αγ. Γεώργιο Κερατσινίου, όπου υπερτερούσε αριθμητικά το προσφυγικό στοιχείο, ενώ στη Δραπετσώνα υπερέβη το 88% (Κυραμαργιού, 2019: 190). Τη σχεδόν καθολική ροπή της προσφυγικής ψήφου προς τον βενιζελισμό απεικονίζουν οι απόλυτοι αριθμοί. Στο 59ο τμήμα των Ταμπουριών από τα 613 έγκυρα ψηφοδέλτια τα 513 προσμετρήθηκαν στους Φιλελεύθερους και μόνον τα 80 στους Λαϊκούς. Στα τμήματα της ενορίας Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου τα ποσοστά του Λαϊκού Κόμματος κατρακύλησαν στο 15% (Πίνακας 5) και σε εκείνα της Δραπετσώνας μόλις που ξεπέρασαν το 10% (Κυραμαργιού, 2019: 190).

Μολονότι η πρωτοκαθεδρία του Βενιζέλου στις δύο προσφυγικές και εργατικές συνοικίες ήταν αδιαμφισβήτητη, η ομολογουμένως ισχνή επιρροή του ΚΚΕ σε αυτές δεν περνάει απαρατήρητη. Αν ληφθεί υπόψη ότι οι πρόσφυγες εξακολουθούσαν να τηρούν επιφυλακτική στάση εξαιτίας των θέσεων του κόμματος επί της Μικρασιατικής Εκστρατείας αλλά και λόγω των συμφωνιών που συνήψε η Σοβιετική Ένωση με τον Κεμάλ την περίοδο 1920-1921, το μέσο ποσοστό του Ενιαίου Μετώπου (ΕΜ) στον Αγ. Γεώργιο (Πίνακας 5) συμπίπτει με το συνολικά καταγεγραμμένο στην εκλογική περιφέρεια Πειραιά (2,23%), ενώ στη Δραπετσώνα υπολείπεται αυτού κατά μισή ποσοστιαία μονάδα (1,69%) (Κυραμαργιού, 2019: 190). Αν και δεν είναι δυνατή η σύγκριση με τις εκλογές του 1926, καθώς δεν έχουν εντοπιστεί έως τώρα τα ποσοστά του ΕΜ σε αυτές, η διείσδυση των κομμουνιστών στους προσφυγικούς θύλακες αρχίζει να γίνεται ορατή.

				ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ						
				ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ			ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ			
ΚΟΜΜΑΤΑ	ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	ΕΔΡΕΣ	ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ 59	55 ^ο Ευλοκρετάς	56 ^ο έναντι Αγ. Δημητρίου	ΣΥΝΟΛΟ	57 ^ο οδός Αγ. Γεωργίου και Αγγάλου	58 ^ο οδός Αγ. Γεωργίου	59 ^ο τέταρτο Χορμώβιτου	ΣΥΝΟΛΟ
ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	36.080	10		624	774	1.398	620	607	614	1.841
ΕΓΚΥΡΑ	35.989				771	1.395	617	603	613	1.830
ΑΚΥΡΑ	91			-	3	3	3	4	1	11
Κόμμα Λαϊκών	9.828 (27,31%)		9.744 (27,07%)	275	326	601 (42,9%)	95	101	80	276 (15,08%)
Κόμμα Φιλελευθέρων	25.260 (70,19%)		25.107 (69,76)	331	419	750 (53,64%)	516	490	513	1.519 (82,50%)
Ένωσιον Μέτοπον Εργατών και Αγροτών Διαιωνότατος Πάνας	805 (2,24%)		785 (2,18%)	25	41	65 (4,64%)	6	18	18	42 (2,28%)
Πολυγρονιώτης Αλέξ.	168		168	-	1	1	1	2	1	5
Μεταξάς Αλέξιος	129		126	1	3	4	1	-	1	6
Πάγκαλος Θεοδ. (Εθνική Ένωσις)	124		123	5	3	8	3	1	-	12
Καρακατσούλης Νικόλαος	73		73	12	7	19	1	1	-	21
Χαραλάμπος Χαρούλαυπος	53		53	5	1	6	-	-	-	-

Πίνακας 5⁶. Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928: Εκλογική περιφέρεια τέως Δήμος Πειραιώς. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1931.

Εντείνοντας τη δράση του στις λαϊκές γειτονίες, το ΕΜ πραγματοποίησε στις 5 Αυγούστου 1928 προεκλογική συγκέντρωση στη Δραπετσώνα «εις την παρέστησαν πλήθη προσφύγων», επισημαίνει ο *Ριζοσπάστης* («Εις την Δραπετσώνα», 1928). Παραμονές των εκλογών, στην ίδια εφημερίδα αναφέρεται ότι η Εκλογική Επιτροπή του ΕΜ των συνοικιών Ταμπουριών-Αναστάσεως προανήγγειλε συγκέντρωση «εργατών και προσφύγων των ανωτέρω συνοικισμών» ανήμερα της 15ης Αυγούστου («Αι αυριανά προεκλογικά συγκεντρώσεις του Εν. Μετώπου εις Αθήνας και Πειραιά», 1928). Παρά τις προσπάθειες του, όμως, το ΕΜ δεν κατόρθωσε να αποσπάσει τους πρόσφυγες από τον βενιζελισμό για τον επιπρόσθετο λόγο ότι οι τελευταίοι αυτοπροσδιορίζονταν ως αστοί και όχι ως εργάτες. Κατόρθωσε, όμως, να βρει απήχηση στον γηγενή εργατικό πληθυσμό του Αγ. Δημητρίου (Πίνακας 4).

Η εκ μέρους των προσφύγων της περιοχής η αναγνώριση του Βενιζέλου ως εγγυητή του δημοκρατικού πολιτεύματος αλλά και ως υπερασπιστή των προσφυγικών δικαιών αποτυπώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στο άρθρο 15 του καταστατικού καθώς και στη σφραγίδα της «Ενώσεως Φιλελευθέρων Συνοικιών Αγίου Διονυσίου, Ταμπουριών, Δραπετσώνας Πειραιώς». Στην ιδρυτική συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στις 25 Δεκεμβρίου 1928 στο γραφείο του Αλέξανδρου Καρακατσούλα επί της οδού Φωτίου Κορυτσάς 144, στην οποία παρευρέθηκαν 17 άνδρες, ο θριαμβευτής των εκλογών του 1928 ανακηρύσσεται παμψηφεί επίτιμος πρόεδρος και η προτομή του, όπως και στα ψηφοδέλτια του κόμματος, απεικονίζεται στο κέντρο της σφραγίδας του συλλόγου. Σκοπός της Ένωσης ήταν «η διάδοσις και η υποστήριξις του κόμματος των

⁶ Σημ.: Η εκλογική περιφέρεια του πρώην Δήμου Πειραιώς περιελάμβανε τον Δήμο Πειραιώς, τις κοινότητες Αγ. Ιωάννου Ρέντη και Ν. Φαλήρου καθώς και την Ύδρα. Ο νόμιμος πληθυσμός ανερχόταν στους 260.161 κατοίκους, ενώ οι εγγεγραμμένοι εκλογείς ήταν 30.080. Στους δημοσιευμένους πίνακες Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας τα αποτελέσματα των εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928 δίνονται ανά υποψήφιο κατά εκλογικό τμήμα και όχι ανά συνδυασμό κατά εκλογικό τμήμα. Στον παραπάνω πίνακα χρησιμοποιήθηκε ο υποψήφιος με τις περισσότερες ψήφους, πράγμα που προκαλεί κάποια προβλήματα στα αποτελέσματα, αλλά θεωρήθηκε ότι αποτελεί ασφαλή δείκτη για τη δύναμη των κομμάτων.

Φιλελευθέρων εις τον Πειραιά και εις την Ελλάδα». Για τη συμμετοχή στον σύλλογο δεν αρκούσε η καταβολή των 25 δραχμών της εγγραφής και των 5 της μηνιαίας συνδρομής. Ο ενδιαφερόμενος έπρεπε να καταθέσει στο εννεαμελές Διοικητικό Συμβούλιο γραπτή δήλωση αποδοχής των αρχών της Ένωσης.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την «Ένωσιν Φιλελευθέρων Δραπετσώνας» ιδρύεται ο «Πολιτικός Σύλλογος Βασιλοφρόνων Συνοικίας Δραπετσώνας του Πειραιώς». Τα 74 ιδρυτικά μέλη συνέρχονται στις 14 Ιουλίου 1928 με σκοπό την πολιτική διαπαιδαγώγηση του ελληνικού λαού «επί τη βάσει ηθικών πολιτικών αρχών». Οι 49 εξ αυτών είναι κάτοικοι του Συνοικισμού Λιπασμάτων, του συγκροτήματος πρότυπων κατοικιών, τις οποίες ανήγειρε αποκλειστικά για τους εργαζόμενους της η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ.)⁷, ενώ ο πρόεδρος του ενδεκαμελούς Διοικητικού Συμβουλίου δηλώνει κάτοικος Αθηνών.

Η επαγγελματική και κοινωνική ταυτότητα της πλειοψηφίας των μελών του συλλόγου μας οδηγεί να συμπεράνουμε πρώτον ότι η ίδρυση του συγκεκριμένου μεικτού συλλόγου προέκυψε κυρίως με πρωτοβουλία γηγενών, που τοποθετούνταν σε διαφορετικό κοινωνικό φάσμα από εκείνο της πλειονότητας των κατοίκων της Δραπετσώνας, και δεύτερον ότι αποτελεί πολιτική απάντηση στις τοπικές οργανώσεις κυρίως των φιλελευθέρων προσφύγων.

Για τους γηγενείς οι πρόσφυγες συνιστούσαν οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική απειλή. Την πεποίθηση αυτή εκφράζει ο Σύλλογος Βασιλοφρόνων, όταν διατείνεται πως αποβλέπει στην ηθική διαπαιδαγώγηση του ελληνικού λαού, υπαινισσόμενος ότι πας μη βασιλόφρων είναι, τουλάχιστον πολιτικά, ανήθικος. Την ίδια αντίληψη υπέθαλπαν τόσο ο αντιπροσφυγικός τύπος όσο και τα αντιβενιζελικά κόμματα (Ανδριώτης, 2022: 5-9). Τα τελευταία μάλιστα κατηγορούσαν τους πρόσφυγες ότι με την «ογλοκρατία» της ψήφου τους αλλοίωσαν τα εκλογικά αποτελέσματα⁸. Οι γηγενείς θωρακίζονταν με τον σύλλογό τους πίσω από τον πολιτικό φορέα-προστάτη τους κι εκείνος από πλευράς του υπερασπιζόταν την ασφάλεια των υποστηρικτών του. Τα πελατειακά δίκτυα εξουσίας δεν ήταν, επομένως, προσφυγικό μονοπώλιο.

Η έναρξη της ελληνοτουρκικής προσέγγισης το 1929 σηματοδοτεί την αρχή του τέλους για την ειδυλλιακή σχέση προσφύγων-Βενιζέλου. Ο προσφυγικός κόσμος διχάστηκε ανάμεσα στο Κόμμα των Φιλελευθέρων και την ΠΟΑΔΑ, που σήκωσε το βάρος της προσφυγικής διαμαρτυρίας εν όψει των γερουσιαστικών εκλογών. Πάρα ταύτα, στο κάλεσμα της ΠΟΑΔΑ προς τους πρόσφυγες να απόσχουν από τις γερουσιαστικές εκλογές της 21ης Ιουνίου 1929, εκείνοι έδωσαν για άλλη μία φορά ψήφο εμπιστοσύνης στον Βενιζέλο με συνολικό ποσοστό 54,85% (Μιχαηλίδης, 2022: 37).

⁷ Με πρωτοβουλία της ίδιας της εταιρείας κατασκευάστηκε σταδιακά από το 1913 έως το 1925 ο πρότυπος αυτός οικισμός, όπου διέμεναν δωρεάν σε κατοικίες διαβαθμισμένης ποιότητας, ανάλογης με τη θέση των εργαζομένων, οι υπάλληλοι και οι εργάτες της εταιρείας. Στον Συνοικισμό λειτουργούσε Σχολείο και Γυμναστήριο (γήπεδο ποδοσφαίρου), ενώ περίξ των κτιρίων υπήρχαν κήποι (Κυραμαργιού, 2019: 57-62).

⁸ Οι Αντιβενιζελικοί είχαν αντιδράσει έντονα στα δύο νομοθετικά διατάγματα, «Περί πολιτογραφίσεως των προσφύγων (19/10/1922) και «Περί αθρόας πολιτογραφίσεως των εκ Τουρκίας εις Ελλάδα καταφυγόντων ομογενών» (21/8/1923), προτείνοντας να ψηφίζουν οι πρόσφυγες σε ξεχωριστούς εκλογικούς καταλόγους κατά το πρότυπο της εβραϊκής κοινότητας. Στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1923 εκλέχτηκαν 56 πρόσφυγες βουλευτές, ενώ σύμφωνα με τον αντιβενιζελικό τύπο ψήφισαν 129 χιλ. πρόσφυγες (Μιχαηλίδης, 2022: 30).

Δεκαετία 1930: Η πρωτοκαθεδρία των Λαϊκών και η δυναμική παρουσία των κομμουνιστών

Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας 1930-1931 οι πρόσφυγες της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου θα παραμείνουν αδρανείς ως προς τη σύσταση νέων πολιτικών σωματείων, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στην αμηχανία ή/και την απογοήτευση που τους προκάλεσε η αρνητική τροπή του προσφυγικού ζητήματος. Πολιτικές θέσεις και αιτήματα εξέφρασαν, όμως, οι προσφυγικοί σύλλογοι που είχαν ιδρυθεί ήδη στις δύο συνοικίες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «Προσφυγική Ένωση Ταμπουρίων Αναστάσεως», η οποία συστάθηκε το 1931 με έδρα τους ομώνυμους συνοικισμούς και με σκοπό να ενώσει όλους τους πρόσφυγες αυτών «εις μίαν ενιαίαν οργάνωσιν δια την καλύτεραν και επιτυχή διεκδίκησιν διαφόρων ζητημάτων τους» από το ελληνικό κράτος και τον Δήμο. Συγκεκριμένα, η ένωση διεκδικούσε: α) δωρεάν κρατική στεγαστική αποκατάσταση, β) επιστροφή του παρακρατηθέντος από την Εθνική Τράπεζα 25% της προκαταβολής των προσφυγικών αποζημιώσεων, γ) χρηματοδοτούμενα από το κράτος και από τον Δήμο, αλλά αυτοδιοικούμενα συσσίτια «διά τους πτωχούς και ανέργους πρόσφυγας», δ) ίδρυση φαρμακείων, Λαϊκών Ιατρείων και μαιευτηρίων με δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη καθώς και ημερήσιων και νυχτερινών σχολών με δωρεάν διανομή βιβλίων από το κράτος και τον Δήμο και ε) ίδρυση Ταμείου Αλληλοβοηθείας συγχρηματοδοτούμενου από κρατικούς, δημοτικούς και ίδιους πόρους. Προς επίτευξη των σκοπών της η ένωση θα καλλιεργούσε την αλληλεγγύη με ομόφρονες προσφυγικές και εργατικές ενώσεις σε όλη τη χώρα και θα χρησιμοποιούσε εκτός από τα νόμιμα μέσα και όσα «ο Νόμος της πάλης των τάξεων υπαγορεύει». Εξάλλου, καμία διάκριση «φυλής, εθνικότητας και θρησκευματος» δεν απαγόρευε στους άνω των 16 ετών πρόσφυγες των δύο συνοικισμών να γίνουν μέλη της Ένωσης. Με την εικονιζόμενη στη σφραγίδα του συλλόγου «μίαν Οικίαν» συμβολίζεται η παρατεταμένη υποστέγηση και υποδηλώνεται ότι η άρση της αποτελεί πάγιο αίτημα, αλλά και προϋπόθεση της κοινωνικής ένταξης των προσφύγων.

Από τη μελέτη του καταστατικού γίνεται φανερό ότι η «Προσφυγική Ένωση Ταμπουρίων Αναστάσεως» δίνει βαρύτητα στην κοινωνική διάσταση του προσφυγικού ζητήματος και όχι στην εθνική ταυτότητα των προσφύγων. Οι πρόσφυγες ιδρυτές και μέλη της ένωσης, επικαλούμενοι τα μέσα της ταξικής πάλης για την επίτευξη των σκοπών της, υιοθετούν τη ρητορική του ΚΚΕ. Η «Προσφυγική Ένωση Ταμπουρίων Αναστάσεως» αντανακλά την πολιτική απαγκίστρωση τμήματος των προσφύγων από τον Βενιζελισμό μετά το 1930 και τη στροφή τους προς το Κομμουνιστικό Κόμμα. (Καπετανίδου, 2023: 95-96).

Παραταύτα, οι προσφυγικοί σύλλογοι των δύο συνοικισμών, συντηρώντας την πελατειακή σχέση με το βενιζελικό κόμμα, επιδιώκουν να προωθήσουν σε δημόσια αξιώματα τους συμπαθούντες κομματικούς υποψήφιους. Παραμονές των επαναληπτικών δημοτικών εκλογών της 28ης Φεβρουαρίου 1932⁹ η πειραϊκή εφημερίδα *Χρονογράφος* («Αντιπροσωπείαι Συλλόγων και Συνοικισμών Πειραιώς

⁹ Ο Πειραιάς (όπως και η Θεσσαλονίκη για άλλους λόγους) οδηγήθηκε σε επαναληπτικές εκλογές μετά την καθάρση του εκλεγέντος το 1929 δημάρχου Τάκη Παναγιωτόπουλου με την κατηγορία της υπεξαίρεσης χρημάτων (Ανδριώτης Ν. 2022: 160).

εζήτησαν να υποστηριχθή υπό του κόμματος των Φιλελευθέρων η υποψηφιότης του κ. Ρινόπουλου», 1932) αναφέρει ότι:

Αντιπρόσωποι των [προσφυγικών] Συλλόγων «Πρόοδος» και Ποντίων του Συνοικισμού Δραπετσώνας [...] μεταβάντες την μεσημβρίαν εις το Πολιτικόν Γραφείον υπέβαλαν την παράκλησιν όπως υποστηριχθή υπό του Κόμματος των Φιλελευθέρων η υποψηφιότης του κ. Ρινόπουλου εις τας προσεχείς δημοτικάς εκλογάς του Πειραιώς.¹⁰

Από το 1930, όμως, ο σφιχτός εναγκαλισμός των προσφύγων με τον Βενιζέλο έχει δεχτεί σοβαρότατο πλήγμα. Η υπογραφή της ελληνοτουρκικής Συμφωνίας της Άγκυρας, που προέβλεπε ανάμεσα σε άλλα τον συμψηφισμό της αξίας των περιουσιών των ανταλλάξιμων, έβαλε τέλος στην ελπίδα της επιστροφής αλλά και στην προσδοκία της καταβολής δίκαιων αποζημιώσεων, στις οποίες οι πρόσφυγες δεν απέδιδαν μόνο οικονομικό αλλά και ηθικό περιεχόμενο. Η απογοήτευση των προσφύγων, επιτεινόμενη από τις επιπτώσεις της βαθιάς οικονομικής κρίσης, θα εκφραστεί στις εκλογές της 25ης Σεπτεμβρίου 1932. Η προσφυγική ψήφος θα διαρρεύσει και προς τα δεξιά και προς τα αριστερά του Κόμματος των Φιλελευθέρων, δίνοντας υπολογίσιμα ποσοστά στην αντιβενιζελική παράταξη αλλά και στο Ενιαίο Μέτωπο. Πράγματι, «ανάμεσα στα 1926 και 1932, η αντιβενιζελική παράταξη υπερτριπλασιάζει τη δύναμή της στα “κάστρα” του βενιζελισμού, ενώ ή κομμουνιστική αριστερά σχεδόν την τετραπλασιάζει» (Καράβας, 1992: 148).

Η πολιτική μεταστροφή βενιζελικών ψηφοφόρων της περιοχής εκδηλώνεται, επίσης, με την ίδρυση πολιτικών συλλόγων προσανατολισμένων στα επιμέρους βενιζελογενή κόμματα. «Ο Προοδευτικός Σύλλογος Δραπετσώνας» (5/5/1932), αποτέλεσμα πρωτοβουλίας έντεκα κατοίκων, κατατάσσει εαυτόν «εις το υπό την αρχηγίαν του κ. Γεωργίου Καφαντάρη, Δημοκρατικόν Προοδευτικόν Κόμμα». Ο Καφαντάρης αποσπάστηκε από το Κόμμα των Φιλελευθέρων μετά τη διαφωνία του με τον Βενιζέλο τον Μάιο του 1928 και προέβη στην ίδρυση του δικού του κόμματος. Στις εκλογές του 1932 συγκέντρωσε το υψηλότερο ποσοστό μεταξύ όλων των βενιζελογενών κομμάτων (8,35%) και εξέλεξε 15 βουλευτές (Νικολακόπουλος, 2022: 50). Η σφραγίδα του συλλόγου φέρει στο κέντρο της ένα πεντάκτινο αστέρι που ήταν το έμβλημα του Προοδευτικού Κόμματος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε η κοινωνική ταυτότητα των ιδρυτικών μελών, αλλά στον φάκελο του σωματείου δεν περιλαμβάνεται σχετικός κατάλογος. Η ύπαρξή του πάντως πιστοποιεί την εσωτερική διάσπαση της βενιζελικής ψήφου, καθώς στα τρία εκλογικά τμήματα του Κερατσινίου ο καφανταρικός συνδυασμός κατέγραψε 52 προτιμήσεις (Πίνακας 6) και 118 στα οχτώ της Δραπετσώνας (Κυραμαργιού, 2019: 193).

¹⁰ Ο Μιχαήλ Ρινόπουλος απέσυρε την υποψηφιότητά του, όταν προτάθηκε επισήμως από το κόμμα ο Άγγελος Μεταξάς.

ΚΟΜΜΑΤΑ	ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ									
	ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΗΝ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΟΣ	ΕΛΛΕΣ	ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ 99	ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ			ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ			
				55 ^ο Ναός Αγ. Δημητρίου	56 ^ο Άνωτι Αγ. Δημητρίου	ΣΥΝΟΛΟ	57 ^ο (Ταυπούρια)	58 ^ο (Αγ. Γεωργίου)	59 ^ο (Αγγαίου-Ταυπούριον)	ΣΥΝΟΛΟ
ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	48.680	12	42.403	857	864	1.721	629	595	912	2.136
ΕΓΚΥΡΑ	48.519		42.265	854	862	1.717	622	592	911	2.125
ΑΚΥΡΑ	161		138	3	2	5	7	3	1	11
Κόμμα Λαϊκών	17.967 (37,03%)	5	14.338	479	448	927 54,30%	152	122	226	500 23,53%
Κόμμα Φυλελεύθερον	23.330 (48,09%)	6	20.596	251	270	521 30,52%	367	375	504	1.246 58,64%
Κόμμα Προοδευτικόν	2.106 (4,34%)		1.322	14	22	36 2,11%	22	12	18	52 2,45%
Εθνικό και Ριζοσπαστικό Κόμμα	1.087 (2,24%)		1.064	23	23	46 2,69%	35	34	38	107 5,04%
Προοδευτικό Δημοκρατικό Κόμμα				175	1	3	3	3	4	10
Ανορθό και Εθνικό Κόμμα	978 (2,01%)		903	24	22	46	10	12	10	32
Σοσιαλιστική Ενότητα Διέθνικ	180 (0,37%)		175	4	5	9	3	3	-	6
Ενωσιον Μέτασπον Ενωσίων και Άνορθών	2.661 (5,48%)	1	2.561	55	69	124 7,26%	29	33	110	172 8,1%
Μειονομείον Υποψήφιοι (8)	38 0,08%						-	-	-	-

Πίνακας 6¹¹. Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932. Εκλογική περιφέρεια τέως Δήμου Πειραιώς. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1933.

Εννέα μέρες πριν από τις βουλευτικές εκλογές του 1932 ιδρύθηκε ο «Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος Ταμπουρίων Πειραιώς και των πέριξ». Σκοπός του συλλόγου δεν ήταν απλώς η «διάδοσις» αλλά «και η επικράτησις» των Αρχών του Λαϊκού Κόμματος. Μπορεί οι ιδρυτές να επικαλούνται την αξιοποίηση ειρηνικών μέσων για την αύξηση της επιρροής του Λαϊκού Κόμματος όχι μόνο στα Ταμπούρια αλλά και στην απροσδιόριστη «πέριξ αυτών» χωρική ενότητα, ωστόσο, τα επτά μέλη του διοικητικού συμβουλίου, που είναι όλοι κάτοικοι Ταμπουρίων, έχουν τη δικαιοδοσία, σύμφωνα με το άρθρο 4 του καταστατικού, να αναθέτουν σε κάθε τακτικό μέλος με τρόπο υποχρεωτικό «πάσαν εντολήν». Τα μέλη οφείλουν να στρατευτούν στις τάξεις του συλλόγου και να πειθαρχήσουν στις διαταγές της διοίκησης, με σκοπό την ποικιλοτρόπως ερμηνευόμενη επικράτηση των αρχών του κόμματος. Σημειωτέον ότι η λέξη «επικράτησις» απαντάται σε δύο ακόμη καταστατικά συλλόγων που ανήκουν και αυτοί στο Λαϊκό Κόμμα.

Η δράση του «Λαϊκού Πολιτικού Συλλόγου Ταμπουρίων» φαίνεται πως βρήκε απήχηση στους κατοίκους της περιοχής, αφού το Λαϊκό Κόμμα εξήλθε αρκετά ενισχυμένο από την εκλογική αναμέτρηση του 1932 (Πίνακας 6). Η άνοδος του Λαϊκού Κόμματος, οφείλεται εκτός των άλλων και στο «άνοιγμα» του Π. Τσαλδάρη προς τους πρόσφυγες. Για πρώτη φορά το Λαϊκό Κόμμα, στις 16 Σεπτεμβρίου 1932, οργάνωσε στο Τριανόν προεκλογική συγκέντρωση αποκλειστικά για πρόσφυγες, στην οποία ομιλητής ήταν ο ίδιος ο Τσαλδάρης. Παράλληλα, λόγω και της προϊούσας στεγαστικής αποκατάστασης αλλά και της απογοήτευσης του προσφυγικού κόσμου από τους χειρισμούς του Βενιζέλου, μέρος της προσφυγικής ψήφου διοχετεύτηκε και στα βενιζελογενή κόμματα που πλαγιοκόπησαν εκ δεξιών το Κόμμα των Φυλελεύθερων. Το Εθνικό Ριζοσπαστικό

¹¹ Σημ.: Στην εκλογική περιφέρεια του πρώην Δήμου Πειραιώς είχε ενταχθεί το σύνολο των οικισμών του συμπεριλαμβανομένων του Ν. Φαλήρου και του Αγ. Ιωάννου Ρέντη, καθώς και οι επαρχίες Αιγίνης, Τροιζηνίας και Κυθήρων. Ο πραγματικός πληθυσμός αριθμούσε 292.205 ανθρώπους και οι εκλογείς ανέρχονταν στους 48.680. Το εκλογικό μέτρο διαμορφώθηκε στις 3.732 ψήφους. Στην εκλογική περιφέρεια του πρώην Δήμου Πειραιώς αναμετρήθηκαν 8 συνδυασμοί κομμάτων και 8 μεμονωμένοι υποψήφιοι.

Κόμμα (ΕΡΚ) του Κονδύλη, η αυταρχική όψη του βενιζελισμού, υιοθετώντας φιλολαϊκή και φιλοπροσφυγική ρητορική, σημειώνει αξιοπρόσεκτα ποσοστά της τάξεως του 3,8% στη Δραπετσώνα (Κυραμαργιού, 2019: 193) και του 5% στο Κερατσίνι (Πίνακας 6).

Η μετακίνηση των εκλογέων αποτυπώνεται διαυγέστερα σε απόλυτους αριθμούς. Το 1932 στο 59ο εκλογικό τμήμα Ταμπουρίων 226 από τους 912 εκλογείς προτίμησαν το Λαϊκό Κόμμα και 110 στράφηκαν στο ΕΜ (Πίνακας 6) όπου κατέγραψε τη δεύτερη υψηλότερη καταμέτρηση μετά το 54ο εκλογικό τμήμα της Δραπετσώνας με 137 σταυρούς (Κυραμαργιού 2019: 193). Στο 57ο εκλογικό τμήμα των Ταμπουρίων, σε σύνολο 628 έγκυρων ψηφοδελτίων το 1932 οι Φιλελεύθεροι προσμέτρησαν τα 367 εξ αυτών και οι Λαϊκοί τα 152, ενώ το 1928 οι ψήφοι των Λαϊκών ήταν 95 και των Φιλελευθέρων 516 (Πίνακας 6).

Η εκτίμηση της εφημερίδας *Σφαιρά* ότι η «προσφυγική ψυχή» θα αποστομώσει εκείνους που ευελπιστούν στη μεταστροφή της προσφυγικής ψήφου, δεν επαληθεύτηκε. Η υποδοχή του Βενιζέλου από τους πρόσφυγες της Δραπετσώνας και των Ταμπουρίων στις 23 Σεπτεμβρίου με «θερμάς ενδείξεις θαυμασμού και λατρείας» στο πρόσωπό του, όπως σχολίαζε η ίδια εφημερίδα, δεν απέδιδε τις πραγματικές εκλογικές προθέσεις των προσφύγων («Ο προσφυγικός κόσμος του Πειραιώς υπεδέχθη χθες με έξαλλον ενθουσιασμόν τον πρωθυπουργόν κ. Βενιζέλον», 1932). Στα τρία εκλογικά τμήματα της ενορίας Αγ. Γεωργίου το μεν Λαϊκό Κόμμα συγκέντρωσε το 23,53% των ψήφων έναντι του 15% που είχε αποσπάσει στις προηγούμενες εκλογές (Πίνακας 5, 6) ποσοστό σημαντικά υψηλότερο σε σχέση με το 14% που σημείωσε στη Δραπετσώνα (Κυραμαργιού, 2019: 193), αλλά στα δύο του Αγ. Δημητρίου η συσπείρωση των ψηφοφόρων του έφτασε στο 54,30%. Σημαντική άνοδο παρουσιάζει η δύναμη του ΕΜ, το οποίο κατέγραψε ποσοστό 7,26% στον Αγ. Γεώργιο και 8,1% στον Αγ. Δημήτριο. Η αυξανόμενη απήχηση του ΕΜ στις λαϊκές προσφυγικές γειτονιές θα αποτυπωθεί εναργέστερα στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις. Ωστόσο, παρά τα σοβαρά πλήγματα που δέχτηκε το κόμμα των Φιλελευθέρων, αφού απώλεσε στον Αγ. Γεώργιο περί τις 23 μονάδες, από 82,5% το 1928 σε 58,64% το 1932 (Πίνακας 6), χάρη στην τελευταία προσφυγική υποστήριξη κατόρθωσε να διατηρήσει την πρωτοκαθεδρία τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο (με 102 από τις 200 έδρες).

Μία ακόμη ευκαιρία στον Βενιζέλο είχαν δώσει οι προσφυγικές εργατικές συνοικίες του Πειραιά στις επαναληφθείσες δημοτικές εκλογές τον Απρίλιο του 1932.¹² Ο προκριθείς Φιλελεύθερος υποψήφιος, ναύαρχος Αθανάσιος Μιαούλης, υπερισχύοντας του αντιπάλου του Σωτήριου Στρατήγη, κατέλαβε τον δημαρχιακό θάκο του Πειραιά. Χαρακτηριστικά δείγματα των λαϊκών προτιμήσεων, με βάση τα τελικά αποτελέσματα, που δημοσιεύτηκαν στον πειραιϊκό τύπο στις 11 Απριλίου, αποτελούν το 50ο εκλογικό τμήμα Αγ. Διονυσίου Δραπετσώνας, όπου ο Λαϊκός υποψήφιος έλαβε μόλις 96 ψήφους ενώ ο Φιλελεύθερος συγκέντρωσε 444 σταυρούς, καθώς και το 58ο Αγ. Γεωργίου όπου 150 προτίμησαν τον Στρατήγη και 373 τον Μιαούλη. Ο κομμουνιστής υποψήφιος Μανωλέας στο 54ο τμήμα του Αγ. Φανουρίου καταμέτρησε τα περισσότερα ψηφοδέλτια (60) σε όλον τον Δήμο Πειραιά (Πίνακας 7).

¹² Ο Πειραιάς οδηγήθηκε σε νέες εκλογές μετά την ένσταση που κατέθεσε ο Λαϊκός υποψήφιος Στρατήγης κατά το υ νικηφόρου για τον ίδιο αποτελέσματος των αυτοδιοικητικών εκλογών του Φεβρουαρίου, επειδή δεν είχε συγκεντρώσει την εκλογική βάση.

ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ 59		ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ										ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΚΕΡΑΤΣΙΝΟΥ					
		ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ								ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ			ΕΝΟΡΙΑ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ				
ΥΠΟΨΗΦΙΟΙ ΔΗΜΑΡΧΟΙ	47 ^ο Αγ. Διονυσίου	48 ^ο Αγ. Διονυσίου	49 ^ο Διο- συσίου	50 ^ο Διο- συσίου	51 ^ο Διο- συσίου	52 ^ο Διο- συσίου	53 ^ο Διο- συσίου	54 ^ο Αγ. Φανουρίου	ΣΥΝΟΛΟ	55 ^ο Αγ. Δημητρίου	56 ^ο Αγ. Δημητρίου	ΣΥΝΟΛΟ	57 ^ο Αγ. Γεωργίου	58 ^ο Αγ. Γεωργίου	59 ^ο Αγ. Γεωργίου	ΣΥΝΟΛΟ	
ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	518	534	588	575	620	565	574	958	4.932	743	723	1.466	628	559	648	1835	
Στρατήγης (Λαϊκό Κόμμα)	121	95	105	96	105	140	130	227	1019	437	437	874	195	150	205	550	
Μισούλης (Φυλελευθέροι)	399	412	457	444	472	387	401	642	3.614	278	258	536	383	373	395	1.151	
Τσιγγιλιώτου	14	11	6	5	0	0	8	28	72	6	3	9	27	11	7	45	
Μανωλάς (Ενωτικό Μέτωπο)	21	12	20	29	52	0	35	60	229	22	23	45	21	22	32	75	

Πίνακας 7. Αποτελέσματα επαναληπτικών αυτοδιοικητικών εκλογών Δήμου Πειραιώς της 10ης Απριλίου 1932. Πηγή: Εφημερίδα Χρονογράφος, 11 Απριλίου 1932, φ. 10.880, σ.1. Ιστορικό Αρχείο Δήμου Πειραιά.

Οι δυσοίωνες, όμως, για τον Βενιζέλο τάσεις του 1932 διευρύνθηκαν στην εκλογική αναμέτρηση της 5ης Μαρτίου 1933, η οποία είχε διεξαχθεί σε συνθήκες έντονης πόλωσης. Παραμονές των εκλογών το κλίμα μεταξύ των βενιζελικών και των αντιβενιζελικών και στις δύο συνοικίες του Πειραιά θύμιζε την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Το δημοσίευμα της εφημερίδας *Ακρόπολις* είναι αποκαλυπτικό:

Περί την 9^{ην} νυχτερινήν χθες εσημειώθη αιματηρά συμπλοκή εις τα Ταμπούρια [...] όπου δύο ομάδες εργατικών νέων περιήλθον εις έριδα εξ αφορμής διαφωνίας των εις διεξαχθείσαν μεταξύ των πολιτικήν συζήτησιν. [...] Αι δύο ομάδες αντήλλαζαν μεταξύ των αρκετάς ύβρεις, ήλθον δε και εις χείρας και αλληλοεγρονθοκοπήθησαν. [...] Εις την αστυνομίαν μάρτυρες κατέδωσαν ότι η συμπλοκή προήλθεν εκ του ότι άλλοι εξ των συμπλακέντων εξέσχιζον τας εικόνας του κ. Βενιζέλου, αίτινες ήσαν τοιχοκολλημένοι, και άλλοι του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος κ. Τσαλδάρη («Αιματηρά συμπλοκή εις τα Ταμπούρια διά πολιτικούς λόγους», 1933).

Τα συμπράττοντα αντιβενιζελικά κόμματα σε προκήρυξη τους, την οποία δημοσίευσε με πηχυαίους τίτλους η ίδια εφημερίδα ανήμερα των εκλογών, αποκαλούσαν την απερχόμενη κυβέρνηση των Φιλελευθέρων «αμαρτωλόν συγκρότημα της ηθικής και οικονομικής χρεωκοπίας» και καλούσαν τον λαό να καταψηφίσει «την παλαιάν παράταξιν του διχασμού και του μίσους» που ευθύνεται «διά το κατάντημα της Χώρας» («Προκήρυξις της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως προς τον Ελληνικόν Λαόν», 1933). Στις εκλογές αυτές οι δύο αντίπαλες παρατάξεις αναμετρήθηκαν υπό τη σκέπη κομματικών συνασπισμών. Με κορμό το κόμμα των Φιλελευθέρων ο Εθνικός Συνασπισμός (ΕΣ) κατέλαβε 110 έδρες, ενώ η Ηνωμένη Αντιπολίτευση (ΗΑ) στην οποία είχαν προσχωρήσει το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα του Κονδύλη και το Κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Ι. Μεταξά εξασφάλισε 136 έδρες. Τρία πιθανά αίτια οδηγούν στην παραπάνω συνθήκη, ήτοι επειδή ο Τσαλδάρης όμνυε στη Δημοκρατία ή γιατί υποσχόταν την καταβολή του παρακρατηθέντος 25% της προκαταβολής των

προσφυγικών αποζημιώσεων ή διότι η σύμπραξη των μικρότερων βενιζελογενών κομμάτων με τους Φιλελεύθερους άφησε στο ΚΚΕ το περιθώριο να καλύψει το κενό διαμαρτυρίας στις προσφυγικές γειτονιές (Νικολακόπουλος, 2022: 53)¹³, η μετατόπιση της προσφυγικής ψήφου θα αφήσει οριστικά τον Βενιζέλο εκτός κυβερνητικού νυμφώνος.

Την κρισιμότητα και χρησιμότητα της προσφυγικής ψήφου αντιλήφθηκαν οι δύο αντίπαλες παρατάξεις, για τούτο και τον Φεβρουάριο οι υποψήφιοι βουλευτές των αντιμαχόμενων συνδυασμών επισκέφθηκαν τη Δραπετσώνα με τέσσερις μέρες διαφορά μεταξύ τους. Στις 24 του μηνός οι υποψήφιοι της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης μίλησαν «ενώπιον πυκνής συγκεντρώσεως», σημειώνει σε άρθρο της *η Ακρόπολις* («Η κίνησης των Συνδυασμών της Ηνωμένης Αντιπολίτευσεως», 1933), στις 28 εκείνοι του Εθνικού Συνασπισμού «ωμίλησαν προς τους φίλους των», αποδοκιμαζόμενοι από αντιβενιζελικούς «οπαδούς», σχολιάζει η ίδια εφημερίδα («Αι περιοδείαι των Συνδυασμών», 1933).

Στις συνοικίες της Δραπετσώνας ο ΕΣ κατέγραψε ποσοστό 69,1% και η ΗΑ 20,93%, αυξημένο κατά 3 μονάδες, (Κυραμαργιού, 2019: 193,196). Στις συνοικίες του Κερατσινίου ο ΕΣ συγκέντρωσε το 61,37% και η ΗΑ το 31,97%, βγαίνοντας ενισχυμένη κατά 3,5 μονάδες συγκριτικά με το 1932, την ίδια στιγμή που το Ενιαίο Μέτωπο συγκέντρωνε στο Κερατσίνι 12,67% (Πίνακας 8) και στη Δραπετσώνα 10,1% (Κυραμαργιού, 2019: 116), υπερβαίνοντας το γενικό ποσοστό του 9% στην περιφέρεια πρωτεύουσας (Καράβας, 1992: 153). Τα εκλογικά αποτελέσματα του Μαρτίου επιβεβαιώνουν ότι αφενός η παρουσία του ΚΚΕ στα εργατικά στρώματα προσφύγων και γηγενών παγιώνεται, αφετέρου ότι η αντιστοιχισή προσφυγικής-βενιζελικής ψήφου παύει να ισχύει. Στο εξής, οι πρόσφυγες δεν ψηφίζουν με κριτήρια εθνοτικά, αλλά κοινωνικά (Κουτσηνής, 2020: 140).

Κόμματα	Πρώην Δήμος Πειραιά Εκλογικά Τμήματα 80	ΕΑΡΕΣ	ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ								
			71 ^ο Αγ. Δημήτριος	72 ^ο Δογιά και Ανωνίμιο	73 ^ο Έβρου και Δογιά	ΣΥΝΟΛΟ	74 ^ο Αγγέλου - Τραπεζοειών	75 ^ο Έναντι Αγ. Παντελεήμονος	76 ^ο Αγ. Παντελεήμονος	77 ^ο Φοιτού Κορυτσάς 68	ΣΥΝΟΛΟ
Ψηφίσαντες	42.031	10	626	576	492	1.694	535	559	648	541	2.238
Άκυρα	140		2	1	-	3	2	5	10	3	20
Έγκυρα	41.891					1.691	532	554	638	538	2.218
Εθνικός Συνασπισμός	21.585 (51,53%)	10	227	195	157	479 28,33%	332	355	370	259	1.361 61,37%
Ηνωμένη Αντιπολίτευση	17.179 (41,01%)		370	325	309	1.004 59,37%	174	146	198	191	709 31,97%
Ενιαίο Μέτωπο	4.122 (9,84%)		76	72	68	216 12,77%	39	58	79	105	281 12,67%
Ανεξάρτητα	2 (0,04%)		-	-	-	-	-	-	-	-	-

Πίνακας 8¹⁴: Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών της 5^{ης} Μαρτίου 1933. Πρώην Δήμος Πειραιά. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1933, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1934.

¹³ Στις γειτονιές των προσφύγων το ΚΚΕ έφτασε το ποσοστό του 10%.

¹⁴ Σημ.: Στην εκλογική περιφέρεια πρώην Δήμου Πειραιώς ανήκαν ο Δήμος Πειραιώς, οι Δήμοι Αγ. Ιωάννου Ρέντη και Ν. Φαλήρου καθώς και η κοινότητα Υδρας. Ο νόμιμος πληθυσμός αριθμούσε 263.567 ανθρώπους εκ των οποίων οι 104.160 ήταν εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους. Ψήφισαν 42.031 εκλογείς σε 80 εκλογικά τμήμα τα όπου καταμετρήθηκαν 41.891 έγκυρα ψηφοδέλτια.

Την πανελλαδική νίκη της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης αλλά και την αύξηση της επιρροής της στις λαϊκές συνοικίες αντικατοπτρίζει τον Ιούνιο του 1933, τρεις μήνες μετά τις εθνικές και έναν μήνα πριν τις προκηρυχθείσες για τον Ιούλιο δημοτικές εκλογές,¹⁵ η εμφανιζόμενη στα πολιτικά δρώμενα του Κερατσινίου «Λαϊκή Πολιτική Οργάνωσις Συνοικισμού Ευγενείας Πειραιώς» με έδρα την ομώνυμη συνοικία. Η οργάνωση, αν και ενεργή από ιδρύσεώς της, ψήφισε το καταστατικό στις 17 Ιουλίου 1935, όταν πλέον η επαναφορά του αντιβενιζελισμού στην εξουσία είχε εδραιωθεί. Η αίτηση αναγνώρισης, ωστόσο, κατατέθηκε στο Πρωτοδικείο Πειραιά στις 24 Μαρτίου 1936, δύο μήνες μετά τις βουλευτικές εκλογές, και εγκρίθηκε έναν μήνα αργότερα.

Η προηγηθείσα μεταστροφή της στάσης των αντιβενιζελικών έναντι των προσφύγων είναι εμφανής στη διατύπωση του καταστατικού της. Σκοπός της οργάνωσης, εκτός από τη διάδοση των αρχών του κόμματος στους κατοίκους του συνοικισμού, ήταν και η πλήρης αφομοίωση μεταξύ γηγενών και προσφύγων. Τα εννέα ιδρυτικά μέλη, τέσσερις χειρώνακτες (μηχανουργός, οικοδόμος, εργάτης, λεβητοποιός), τρεις μικροέμποροι (αρτοποιός, καφεπώλης, υποδηματοποιός), ένας εργολάβος και ένας απόστρατος αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού ήταν ηλικίας 28 έως 42 ετών. Τα μέλη όφειλαν να καταβάλουν για εγγραφή και μηνιαία συνδρομή 5 δραχμές. Στο μέσον της κυκλικής σφραγίδας του συλλόγου εικονιζόταν «γρόνθος» να κρατά «κλώνον Δάφνης». Η οργάνωση ευελπιστεί ότι με τη δυναμική κάθοδο του κόμματος στις επικείμενες δημοτικές εκλογές (αλλά και σε όσες άλλες) όχι μόνο θα επαναληφθεί το ένδοξο αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών, αλλά και θα συντριβούν τα απομεινάρια του βενιζελισμού. Η δράση της οργάνωσης φαίνεται πως συνετέλεσε ώστε στις εθνικές εκλογές του 1935 από τους 2.022 ψηφοφόρους του Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου οι 812 να εμπιστευτούν τα αντιβενιζελικά Συμπράττοντα Κυβερνητικά Κόμματα και οι 212 τους Βασιλόφρονες (Πίνακας 10).

ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥΣ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ				ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΔΡΑΠΕΤΣΙΩΝΑΣ						
Συνολικοί Κοιτώνες		Έδρες	Τέως Δήμος Πειραιώς Εκλογικά Τμήματα 63	Ιερός Ναός Αγ. Διονυσίου	Ιερός Ναός Αγ. Διονυσίου	Πρόην Αρτοποιός Σπαθιάς Βούλων	Ιερός Ναός Αγ. Φανουρίου	Ιερός Ναός Αγ. Φανουρίου	Νέον Διοκλήσιον	ΣΥΝΟΛΟΝ Δραπετσίωνας
Ψηφίζοντες	37.913	14	30.718	508	471	468	511	222	783	2.963
Άκυρα			1.914	47	78	35	47	13	46	266
Έγκυρα	35.718									2.697
Συμπούλητοι Κυβερνητικά Κόμματα	21.138 59.18%	14	15.512	237	204	239	176	83	297	1.236 45.82%
Ένωση Βασιλοφρόνων	7.503 21.01%		5.888	66	64	79	44	30	177	460 17.05%
Ένωσις Μέταπων	6.745 18.88%		6.679	158	125	115	240	96	250	984 36.48%
Ανεξάρτητοι (Μπακαλάκης Γεώργιος)	322 0.93%		285	-	-	-	4	-	13	17

Πίνακας 9¹⁶. Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Ιουνίου 1935. Εκλογική Περιφέρεια πρώην Δήμου Πειραιώς. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Ιουνίου 1935, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1935.

¹⁵ Οι προκηρυχθείσες για το καλοκαίρι του 1933 δημοτικές εκλογές αναβλήθηκαν λόγω των αντιδράσεων που προκάλεσε το νομοσχέδιο για την διοικητική αυτονομία προσφυγικών περιοχών της πρωτεύουσας και πραγματοποιήθηκαν με καθυστέρηση επτά μηνών (Ανδριώτης, 2022: 162).

¹⁶ Σημ.: Η εκλογική περιφέρεια του πρώην Δήμου Πειραιώς περιελάμβανε τις επαρχίες Αιγίνης, Τροιζηνίας και Κυθήρων, τον Δήμο Σπετσών και την Κοινότητα Ύδρας. Ο πραγματικός πληθυσμός ήταν 262.791 και στα 87 εκλογικά τμήματα, όπου καταμετρήθηκαν 35.718 έγκυρα ψηφοδέλτια, προσήλθαν 37.913 ψηφοφόροι. Στις εκλογές

Συνδυασμοί Κομμάτων	ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΥ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ					ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΑΝΗΚΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟ ΠΕΙΡΑΙΑ ΠΡΩΗΝ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ				
	Αγ. Γεωργίου Α'	Αγ. Γεωργίου Β'	Αγ. Γεωργίου Γ'	Αγ. Γεωργίου Δ'	ΣΥΝΟΛΟΝ Δήμου Αγ. Γεωργίου	Ιερός Ναός Υπαπαντής	Ιερός Ναός Υπαπαντής	Διονύσι-Εβρου	Φωτίου Κορυτσάς-Θεμιστοφών	ΣΥΝΟΛΟΝ
Ψηφισάντες	580	778	301	493	2.152	476	509	652	657	1.818
Άκυρα	33	48	14	35	130	26	19	29	12	86
Εγκυρα					2.022					1.732
Συμπρότεντα Κυβερνητικά Κόμματα	220	254	108	230	812 40,15%	218	263	371	386	1.238 71,47%
Ενωσις Βασιλοφρόνων	101	59	39	90	292 14,45%	119	130	163	155	567 32,73%
Ενωσις Μέταστον	214	411	131	138	894 44,21%	91	96	89	104	380 21,94%
Μεταναστευτικός Γεώργιος	9	6	9	-	24 1,87%	2	1	-	-	3
Παπαγεωργίου Είλας	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Πίνακας 10¹⁷. Αποτελέσματα Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Ιουνίου 1935. Εκλογική Περιφέρεια πρώην Δήμου Πειραιώς. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9^{ης} Ιουνίου 1935, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1935.

Τον Φεβρουάριο του 1934 είχαν διεξαχθεί δημοτικές εκλογές,¹⁸ οι πρώτες με συμμετοχή των γυναικών, στις οποίες το Κερατσίνι, συμμετείχε ως Αυτοδιοίκητος Οργανισμός με την ονομασία Δήμος Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου (Π.Δ 29/1/34, ΦΕΚ Α'35/34) περιλαμβάνοντας τους συνοικισμούς Αγ. Γεώργιος, Ταμπούρια, Αμφιάλη, Ευγένεια, Ανάσταση, Ανάληψη (Μπελαβίλας, 2021: 340). Αν και στον Δήμο Πειραιά υπερψηφίστηκε ο υποψήφιος του Λαϊκού κόμματος Σ. Στρατήγης με ποσοστό 53% έναντι του Φιλελεύθερου Μ. Ρινόπουλου που έμεινε στο 47% (Ανδριώτης, 2002: 164), το Κερατσίνι έδωσε τη νίκη στον βενιζελικό υποψήφιο. Στην εφημερίδα *Θάρρος* το εκλογικό αποτέλεσμα αποδίδεται ως εξής:

Εις τον Δήμον Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου εξελέγη Δήμαρχος, συγκεντρώσας την βάση ο κ. Φίλανδρος, λαβών 913 ψήφους επί 2.710 ψηφισάντων. Οι δύο άλλοι φιλελεύθεροι κ.κ. Ηλιού και Βασιλείου ακολουθούν. Ο λαϊκός Μαντούβαλος υπέστη πανωλεθρίαν («Η εκλογή εις τους νέους Δήμους και Κοινότητας», 1934).

Έναν μήνα αργότερα, τον Μάρτιο του 1934, συστάθηκε ο «Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος Συνοικίας Αναλήψεως Δραπετσώνας Πειραιώς». Η ίδρυση του συλλόγου συμπίπτει χρονικά με την οριστική απόφαση παραμονής της Δραπετσώνας στον Δήμο Πειραιώς, αφού απορρίφθηκε το αίτημα των κατοίκων της για την αυτονόμησή της.¹⁹ Στους

συμμετείχαν οι υποψήφιοι τριών συνδυασμών και οι τρεις μεμονωμένοι διεκδικώντας 14 έδρες. Στα 63 εκλογικά τμήματα του τέως Δήμου Πειραιώς ψήφισαν 30.718 εκλογείς και καταμετρήθηκαν 1.914 άκυρα ψηφοδέλτια.

¹⁷ Σημ.: Για πρώτη φορά οι εκλογείς του Κερατσινίου προσήλθαν στις κάλπες στα τέσσερα εκλογικά τμήματα του αυτόνομου Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, στον οποίο δεν συμπεριλαμβάνονταν οι περιοχές Υπαπαντή και Αγ. Δημήτριος.

¹⁸ Οι αναβληθείσες δημοτικές εκλογές του 1933 διεξήχθησαν περίπου έναν μήνα μετά από την έκδοση του ΝΔ «Περί αναγνώρισεως δήμων και κοινοτήτων εν τω νομώ Αττικοβοιωτίας», ΦΕΚ 22Α'/18-01-1934. Στην περιοχή του Πειραιά συστάθηκαν οι Δήμοι Ν. Κοκκινιάς και Ταμπουριών καθώς και οι Κοινότητες Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, Περάματος και Κορυδαλλού (Ανδριώτης, 2022: 163-164).

¹⁹ Οι κάτοικοι της Δραπετσώνας κινητοποιήθηκαν με σκοπό τη διοικητική αυτονομία της περιοχής από τα τέλη του 1930. Τον Νοέμβριο του 1931 με πρωτοβουλία τοπικών σωματείων διενεργήθηκε δημοψήφισμα δια του οποίου η πλειοψηφία των συμμετεχόντων τάχθηκε υπέρ της διοικητικής αυτονόμησης. Το αποτέλεσμα θεωρήθηκε μη έγκυρο

σκοπούς του συλλόγου περιλαμβάνονται η επικράτηση των αρχών του κόμματος και η μέριμνα για τη βελτίωση της θέσης αποκλειστικά «των αποδεδειγμένως λαϊκών φρονημάτων» μελών της οργάνωσης καθώς και των άπορων, μέσω της εξεύρεσης εργασίας. Μόνο οι άρρενες κάτοικοι της περιφέρειας Αναλήψεως μπορούσαν να εγγραφούν, εφόσον κατέβαλαν 5 δραχμές για εγγραφή και όσο και για μηνιαία συνδρομή. Το εννεαμελές διοικητικό συμβούλιο αποτελούσαν ένας μαρμαροεργοστασιάρχης, δύο εμποροϋπάλληλοι και ένας ιδιωτικός, ένας σιδηρουργός, ένας ξυλουργός και ένας εργάτης. Η σύνθεση του διοικητικού συμβουλίου δεικνύει ότι το Λαϊκό κόμμα είχε ερείσματα και στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Το σωματείο γιόρταζε την 21η Μαΐου, ανήμερα των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, ενώ η κυκλική σφραγίδα του φέρει στο κέντρο της «δύο κλάδους δάφνης». Ο σύλλογος δεν αποκρύπτει ούτε την αφοσίωσή του στον βασιλικό θεσμό ούτε την προσδοκία του για την επαναφορά του. Οι πολιτικές εξελίξεις δεν θα τον διαψεύσουν.

Ο σύλλογος εξέφρασε με οργανωμένο και αποτελεσματικό τρόπο τα αντιβενιζελικά και φιλομοναρχικά φρονήματα του συνοικισμού και επέδρασε, όπως προκύπτει, στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος της 9ης Ιουνίου 1935. Μολονότι τα ποσοστά των κομμάτων δεν αποτυπώνουν τον αυθεντικό εκλογικό χάρτη της περιοχής, λόγω της αποχής των Φιλελευθέρων, αξίζει να αναφερθεί ότι στη Δραπετσώνα η Ένωση Βασιλοφρόνων και τα Συμπράττοντα Κυβερνητικά Κόμματα από τις 2.697 ψήφους απέσπασαν αντίστοιχα τις 460 και τις 1.236 (Πίνακας 9). Στον αντίποδα, θεαματική αύξηση παρουσιάζει η δύναμη του ΕΜ. Απορροφώντας, καθώς φαίνεται, μέρος και της αδιάθετης βενιζελικής ψήφου, το ΕΜ ξεπέρασε στον Δήμο του Κερατσινίου τον κυβερνητικό συνδυασμό συγκεντρώνοντας συνολικά 894 ψήφους και στη Δραπετσώνα 984, υπερδιπλάσιες αυτών των βασιλοφρόνων και υπολειπόμενες μόνον κατά 152 του αντιβενιζελικού συνασπισμού (Πίνακας 9, 10). Αξιοσημείωτο είναι το συντριπτικό 71,47% των κυβερνητικών κομμάτων στις περιοχές που αποσπάστηκαν από τον ανεξάρτητο Δήμο Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, το οποίο αποδίδεται στην αριθμητική υπεροχή του ντόπιου πληθυσμού αλλά και στη μεγάλη αποχή των προσφύγων εκλογέων σε αυτές τις εκλογές (Ανδριώτης, 2022:19).

Οι δύο τελευταίες πολιτικές οργανώσεις του Μεσοπολέμου θα ιδρυθούν έναν μήνα πριν και έναν μετά από το δημοψήφισμα της παλινόρθωσης (3 Νοεμβρίου 1935). Το τοπικό 14,45% που κατέγραψαν οι βασιλόφρονες στις προηγηθείσες εκλογές (Πίνακας 10) υπέδειξε ότι στο Κερατσίνι υπήρχε πρόσφορος πολιτικός χώρος για τους νοσταλγούς της Βασιλευομένης. «Η Ένωση Βασιλοφρόνων Γηγενών και Προσφύγων Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου “η Εθνική Αναγέννησις”» συστάθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1935, τέσσερις μέρες προτού ο Κονδύλης ανατρέψει την κυβέρνηση Τσαλδάρη προκειμένου να προετοιμάσει την επάνοδο του Γεωργίου Β'. Ήταν η τοπική οργάνωση του κόμματος «Ένωση Βασιλοφρόνων» που είχε ιδρύσει ο Μεταξάς στις 18 Μαρτίου 1935, αποσχίζομενος μαζί με άλλους βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος από την κυβέρνηση Τσαλδάρη με σκοπό την παλινόρθωση (Μαυρογορδάτος, 2004: 26-28), Γι' αυτό και στόχευε πρωτίστως στη διαφώτιση των μελών του και «του λαού εν γένει περί της βασιλικής ιδέας» και δευτερευόντως στην κάλυψη των αναγκών των κατοίκων του Δήμου (ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, εκπαίδευση και οριστική αποκατάσταση στους κρατικούς συνοικισμούς). Η Ένωση δεσμευόταν να εκπροσωπεί τα μέλη της «ενώπιον

λόγω της μειωμένης συμμετοχής στο δημοψήφισμα. Τελικά, η Δραπετσώνα αναγνωρίστηκε ως Κοινότητα το 1950 και ως ανεξάρτητος Δήμος μόλις το 1951 (Κυραμαργιού, 2019: 175-185).

πάσης αρχής», για τούτο και διέθετε Νομικό Συμβούλιο αποτελούμενο από δύο δικηγόρους, οι οποίοι παρείχαν τις υπηρεσίες τους αμισθί. Η οργάνωση, που χαρακτηριζόταν φιλανθρωπικό σωματείο, χορηγούσε στα άπορα μέλη της κατόπιν αποφάσεως του Δ.Σ. χρηματικά βοηθήματα ύψους μέχρι 500 δραχμών. Για να καλύψει τα έξοδα λειτουργίας της, η Ένωση κατέφευγε ενίοτε στην οικονομική ενίσχυση του Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου. Στη Συνεδρία Κ της 12^{ης} Νοεμβρίου 1935 το Δημοτικό Συμβούλιο, απαντώντας θετικά στο «υπ' αριθμ. 16 από 11 Νοεμβρίου έγγραφον της Φιλανθρωπικής Ενώσεως» με αίτημα την «υλικήν ενίσχυσιν του Δήμου προς κάλυψιν των πρώτων επειγουσών αναγκών αυτής» ενέκρινε παμψηφεί την εισήγηση του Δήμαρχου Κ. Φίλανδρου²⁰ για την χορήγηση οικονομικής βοήθειας ύψους 2.000 δραχμών «δια μεταφοράς ίσου ποσού εκ του Αποθεματικού του προϋπολογισμού». ²¹ Η εγγραφή μελών «αδιακρίτως φύλου, εφόσον δεν αντιλέγει εις τούτο ο πατήρ ή ο σύζυγος της γυναικός», κόστιζε 10 δραχμές και η μηνιαία συνδρομή 5 δραχμές. Τη σφραγίδα του συλλόγου καθώς και το «κυανούν» λάβαρο κοσμούσε ο δικέφαλος αετός, άνευ και «μετά στέμματος» αντίστοιχα. Ο σύλλογος παρουσιάζεται, όπως και το κόμμα στο οποίο ανήκει, ως διάδοχος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας της οποίας την αναβίωση θα εξασφάλιζε ο βασιλιάς. Τα 12 ιδρυτικά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, όλοι κάτοικοι του δήμου και ηλικίας 35 έως 55 ετών, με εξαίρεση τον έναν ελαιοχρωματιστή και τον έναν παντοπώλη, ήταν κατά το μάλλον οικονομικά ευκατάστατοι, εφόσον ένας δήλωνε εργοστασιάρχης και ένας φαρμακοποιός, τρεις εργολάβοι και άλλοι τρεις υπάλληλοι, ένας «εμπορευόμενος» και ένας απόστρατος αξιωματικός.

Η Ένωση διατηρούσε «επαγγελματικό προφίλ», εφόσον αποτελεί τη μοναδική περίπτωση πολιτικού σωματείου της περιοχής που σε κάθε μέλος της απέστειλε «αγγελτήριον εγγραφής», «αντίτυπον του καταστατικού» και «δελτίον ταυτότητας». Η πιστοποιημένη εγγραφή στον σύλλογο επισφράγιζε τη βασιλική ταυτότητα του εγγεγραμμένου και τον δέσμευε ως προς την απαρύγκλιτη τήρηση των όρων του καταστατικού. Ταυτόχρονα, η Ένωση με αυτή τη μέθοδο καθιστούσε επισήμως τα μέλη της τοποτηρητές της βασιλικής ιδέας και τα αναδείκνυε σε τοπικούς πολιτικούς παράγοντες.

Η τοπική οργάνωση, εξάλλου, προπαγάνδιζε με τις δράσεις της την επαναφορά της Βασιλείας. Με δική της καθοδήγηση και οχτώ μέρες μετά τη σύστασή της, στον Ιερό Ναό του Αγ. Ευθυμίου στην προσφυγική συνοικία Ευγένεια τελέστηκε δοξολογία υπέρ της παλινόρθωσης στην οποία, μάλιστα, εκφώνησε λόγο ο βασιλικός πληρεξούσιος, πληροφορεί το αναγνωστικό κοινό η *Ακρόπολις* («Αι χθεσιναί δοξολογίαι επί τη αποκαταστάσει της βασιλείας», 1935).

Το γεγονός ότι οι υποστηρικτές της Βασιλευομένης είχαν ένθερμους οπαδούς στους κόλπους των προσφύγων επιβεβαιώνει, εξάλλου, η «Προσφυγική Ένωσις Βασιλοφρόνων Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου». Ο εν λόγω πολιτικός σύλλογος δεν εντοπίστηκε στους φακέλους των Βασιλικών Σωματείων. Μολονότι δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί η ημερομηνία της ίδρυσής του, όπως τεκμαίρεται από τα

²⁰ Ο Κωνσταντίνος Φίλανδρος είχε διατελέσει υπουργός Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως από τον Οκτώβριο του 1925 έως τον Ιανουάριο του 1926 (Ανδριώτης, 2022: 23) και υπουργός Προνοίας και Αντιλήψεως (μετονομασία Υπουργείου από τον Ιούνιο του 1929) στην κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου.

²¹ Βιβλίο Πράξεων Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, Τόμος Β', Συνεδρία Κ, Πράξεις 116/12-11-35, σ.σ. 243-244.

πρακτικά του Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, ο σύλλογος είναι ενεργός στα τέλη του 1935. Στη ΚΗ Συνεδρία της 19ης Δεκεμβρίου 1935, ο Δήμαρχος ζητά από Σώμα να κάνει δεκτό το με ίδια ημερομηνία «π. αριθμ. 85 ... έγγραφον» με το οποίο ο προσφυγικός βασιλικός σύλλογος αιτείται την οικονομική ενίσχυση του Δήμου για την κάλυψη των αναγκών του. Το Δημοτικό Συμβούλιο αποφασίζει ομόφωνα «την πίστωσιν πέντε χιλιάδων (5.000) δραχμών διά μεταφοράς ίσου ποσού εκ του Αποθεματικού του προϋπολογισμού».²² Εκτός του ότι στον ετήσιο προϋπολογισμό του Δήμου υπήρχε πρόβλεψη ως προς τις δαπάνες που αφορούσαν παροχές σε διάφορους φορείς και σωματεία, η βενιζελική Δημοτική Αρχή δεν θα μπορούσε να αρνηθεί την οικονομική ενίσχυση στους ιδεολογικούς της αντιπάλους. Ούτε ήθελε να συγκρουστεί με τμήμα των δημοτών ούτε να καταστήσει εαυτήν περισσότερο ανεπιθύμητη στους κυβερνητικούς κύκλους, επειδή κατανοούσε πως, αν οι αποφάσεις της σχετικά με τα οικονομικά αιτήματα σωματείων λαμβάνονταν με κριτήριο την πολιτική τους ταυτότητα, θα υπονόμειαν το έργο και τη θέση της.

Παρά την εμφανή μεταστροφή μεγάλου μέρους της λαϊκής ψήφου προς τα αριστερά του βενιζελισμού κατά τις προηγούμενες εκλογές, στο Δημοψήφισμα «της λήθης και της αγάπης» το 2ο εκλογικό τμήμα του Αγ. Γεωργίου, όπου στις εκλογές του 1935 το ΕΜ είχε λάβει 411 στους 778 ψήφους (Πίνακας 10), έδωσε 1009 από τους 1081 υπέρ της παλινόρθωσης και μόνον 25 υπέρ της Δημοκρατίας. Η διαστρέβλωση της πραγματικής πολιτικής βούλησης των εκλογέων αποτυπώνεται και στο 32ο εκλογικό τμήμα Αγ. Φανουρίου Δραπετσώνας, όπου επί 1036 ψηφοφόρων οι 1006 επιθυμούσαν την επαναφορά της βασιλείας και οι 30 τη διατήρηση της Αβασίλευτης. Τα αναλυτικά αποτελέσματα του Δημοψηφίσματος στον Πειραιά δημοσίευσε την επόμενη μέρα η *Ακρόπολις* («Ο κ. Γ. Κονδύλης ανήγγειλε τηλεγραφικώς προς τον Βασιλέα Γεώργιον ότι η βασιλεία συγκέντρωσεν κατά το χθεσινόν Δημοψήφισμα τα 95%», 1935). Αν δεν ήταν κατάφορη η νόθευση των αποτελεσμάτων, θα μπορούσαμε να αποτιμήσουμε ακριβέστερα την αποτελεσματικότητα της Ένωσης στα τοπικά πολιτικά δρώμενα.

Σε αυτό το τεχνητό, αλλά πρόσφορο, πολιτικό σκηνικό ιδρύθηκε στις 22 Δεκεμβρίου 1935 «ο Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος του Συνοικισμού Δραπετσώνας-Λιπασμάτων». Είναι ο τρίτος αντιβενιζελικός σύλλογος που σκοπεύει στην επικράτηση των αρχών του κόμματος και ο μόνος που κάνει δεκτό ως μέλος κάθε άρρενα κάτοικο άνω των 16 ετών, χωρίς όμως το δικαίωμα του εκλέγεσθαι πριν από την υπηρετήση της στρατιωτικής θητείας. Κάθε μέλος είχε υποχρέωση να εκτελεί «πάσαν εντολήν» του Συλλόγου «ανατιθεμένην...υπό του Συμβουλίου». Το κόστος της εγγραφής που ανερχόταν στις 4 δραχμές και της συνδρομής στις 2 δραχμές, ήταν αρκετά χαμηλό, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα. Από τα 15 ιδρυτικά μέλη, όλοι κάτοικοι Δραπετσώνας, εκτός του ενός λιμενεργάτη οι οχτώ είναι ελεύθεροι επαγγελματίες ή εισοδηματίες (τρεις μηχανικοί, δύο κτηματίες, ένας εργολάβος, ένας καφεπώλης και ένας παντοπώλης) και οι τέσσερις υπάλληλοι (οι δύο τροχιοδρομικοί). Στην κυκλική σφραγίδα και αυτού του Λαϊκού Σωματείου εικονίζεται «κλάδος δάφνης», το επίσημο έμβλημα του Λαϊκού Κόμματος. Κρίνοντας από τα αποτελέσματα των επόμενων εκλογών, η επιρροή του Συλλόγου μάλλον περιορίστηκε στους ομοφρονούντες κατοίκους του συνοικισμού.

²² Βιβλίο Πράξεων Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, Τόμος Β', Συνεδρία ΚΗ, Πράξις 140/19-12-35, σ.σ. 272-273.

Στην τελευταία κρίσιμη εκλογική αναμέτρηση του Μεσοπολέμου της 26ης Ιανουαρίου 1936, οι προσφυγικές λαϊκές συνοικίες επαναπατρίστηκαν κατά το μάλλον στη βενιζελική παράταξη (Κόμμα Φιλελευθέρων και Δημοκρατικός Συνασπισμός). Στο εκλογικό διαμέρισμα της Δραπετσώνας η βενιζελική παράταξη ανασυντάχθηκε (70,5%), φθάνοντας στα επίπεδα του 1932 (71,08%) και του 1933 (69,1%), ενώ οι αντιβενιζελικοί διατήρησαν τον πήχυ (20,2%) στο ύψος του 1933 (20,93%). Το Παλλαϊκό Μέτωπο (ΠΜ) με το 8,45% κατάφερε να πλησιάσει το 10,1% του 1933 (Κυραμαργιού, 2019: 199). Τα εκλογικά τμήματα της Υπαπαντής (Ταμπούρια) έδωσαν 10,74% στο ΠΜ και στους αντιβενιζελικούς περίπου 50% αθροιστικά (Πίνακας 11). Ανεστραμμένη εικόνα παρουσιάζουν τα τμήματα του Δήμου Αγ. Γεωργίου όπου οι αντιβενιζελικοί κατέπεσαν στο συνολικό 16% από 31,97% που είχε συγκεντρώσει το 1933 (Πίνακας 8), τη στιγμή που το Κόμμα των Φιλελευθέρων ξεπέρασε μόνο του το 68%, όταν το 1932 και το 1933 οι προοδευτικοί συνδυασμοί είχαν καταγράψει μαζί περί το 61% (Πίνακας 6, 8). Στον Δήμο Αγ. Γεωργίου το ΠΜ κατέγραψε το υψηλότερο όλων εντυπωσιακό ποσοστό του 10,93% (Πίνακας 11). Η δράση των πυρήνων του κομμουνιστικού κόμματος στις δύο συνοικίες αλλά και η συμμετοχή των κατοίκων στα τοπικά εργατικά σωματεία είχε αποδώσει καρπούς.

Το 1936 η προσφυγική και εργατική ψήφος έδωσε το φιλί της ζωής για τελευταία φορά στους Φιλελεύθερους, αλλά δεν μπόρεσε να τους αναστήσει. Έδωσε, όμως, δυναμική πνοή στο κομμουνιστικό κόμμα και το διατήρησε ακμαίο, αν και διωκόμενο, καθόλη τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας.

ΚΟΜΜΑΤΑ	ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ 88	ΕΔΡΕΣ	ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ 46	ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ				ΣΥΝΟΛΟ	ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ (ΤΑΜΠΟΥΡΙΑ)		
				50α Αγ. Γεωργίου Α'	51α Αγ. Γεωργίου Β'	52α Αγ. Γεωργίου Γ'	53α Αγ. Γεωργίου Δ'		Υπαπαντής Α'	Υπαπαντής Β'	ΣΥΝΟΛΟ
ΨΗΦΙΣΑΝΤΕΣ	49.239	13	29.543	754	1.129	382	636	2.901	510	591	1.101
ΕΓΚΥΡΑ	49.127			751	1.125	381	632	2.899	-	-	1.101
ΑΚΥΡΑ	112		60	3	4	1	4	12	-	-	-
Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση	10.527 (21,43%)	3	7.693	93	60	29	116	289 9,96%	220	186	406 36,87%
Λαϊκό κόμμα	7.050 (14,35%)	2	4.081	30	33	30	94	127 4,39%	66	108	174 15,81%
Κόμμα Ελευθεροφρόνων	1.384 (2,82%)		784	11	7	3	6	29 1%	8	12	20 1,83%
Εθνικό Ενωτικό Κόμμα	1.141 (2,32%)		984	7	2	1	6	16 0,51%	8	8	16 1,46%
Κόμμα Φιλελευθέρων	24.189 (49,24%)	7	13.300	452	897	266	364	1.979 68,26%	163	208	371 33,96%
Δημοκρατικός Συνασπισμός	1.588 (3,23%)		633	34	17	9	8	68 2,34%	14	9	23 2,08%
Παλλαϊκό Μέτωπο	8.050 (6,21%)	1	1.974	123	105	43	46	317 10,93%	57	54	111 10,07%
Κομμουνιστικό Αρχείο Μαρξιστικού κόμματος	157 (0,28%)		95	-	4	-	2	6	2	5	7
Ματορίτες Παναγιώτης Στοιγάνης Σπινούσαν	59		55	1	-	-	-	1	2	1	3
	2		1	-	-	-	-	-	-	-	-

Πίνακας 11²³: Αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936 Εκλογική περιφέρεια πρώην Δήμου Πειραιώς. Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1936.

²³ Σημ.: Η εκλογική περιφέρεια του πρώην Δήμου Πειραιώς περιελάμβανε τις επαρχίες Αιγίνης, Τροιζηνίας και Κυθήρων, τον Δήμο Σπετσών και την Κοινότητα Ύδρας. Ο πραγματικός πληθυσμός ήταν 264.254 κάτοικοι. Στα 88 εκλογικά τμήματα ψήφισαν 49.239 εκλογείς και καταμετρήθηκαν 49.127 έγκυρα ψηφοδέλτια. Οι βουλευτικές έδρες ήταν 13 και το εκλογικό μέτρο οι 3.509 ψήφοι. Ο Δήμος Πειραιώς αριθμούσε 46 εκλογικά τμήματα.

Συμπεράσματα

Τα πολιτικά σωματεία, δρώντας παράλληλα ή συμπληρωματικά με τα κόμματα που εξέφραζαν, επηρέασαν σε συνδυασμό με την τρέχουσα πολιτική και οικονομική συγκυρία την εκλογική συμπεριφορά των κατοίκων της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου. Η φαινομενικά παράδοξη εικόνα της πλειονότητας των σωματείων να τοποθετούνται στην αντιβενιζελική παράταξη είναι δυνατόν να ερμηνευτεί με βάση τις ιδιαιτερότητες της περιοχής, όπου οι πολυάριθμοι φτωχοί μετανάστες αναγκάστηκαν να συγκατοικήσουν με τους πολυπληθείς ενδεείς πρόσφυγες, τους οποίους έβλεπαν ως επικίνδυνους εισβολείς. Ειδικά στη διευρυμένη χωροταξική περιφέρεια του Κερατσινίου η ετεροβαρής προς όφελος των γηγενών αριθμητική σχέση με τους πρόσφυγες εξηγεί την επαναλαμβανόμενη αντίστιξη των εκλογικών ποσοστών Φιλελευθέρων και Λαϊκών στις δύο ενορίες του. Στη Δραπετσώνα η παραπάνω σχέση ήταν αντιστρόφως ανάλογη, για τούτο και παρατηρείται ομοιομορφία στην υπεροχή των Φιλελευθέρων. Εντός των διοικητικών ορίων του προσφυγικού Δήμου Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, όμως, το βενιζελικό κόμμα δεν χάνει ποτέ την πρωτοκαθεδρία. Σε κάθε περίπτωση, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920 οι προσφυγικοί θύλακες αποτελούσαν τα προπύργια του βενιζελισμού. Η αλληλοτροφοδότηση μεταξύ προσφύγων και βενιζελικού κόμματος αποτυπώνεται και στις προεκλογικές περιόδους. Τα τρία από τα τέσσερα πολιτικά σωματεία της περιόδου ήταν τοπικές οργανώσεις του κόμματος των Φιλελευθέρων και τα δύο εξ αυτών ιδρύθηκαν στη Δραπετσώνα. Κατά τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία οι πολιτικές επιλογές των τελευταίων οδήγησαν στην ολική επαναφορά του αντιβενιζελισμού. Οι πέντε στους έξι πολιτικούς συλλόγους που ιδρύθηκαν μετά το 1932 ανήκαν στην αντιβενιζελική παράταξη και οι τρεις από αυτούς έδρευαν στο Κερατσίνι. Από την άλλη, η κοινωνική θέση αυτών των ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων αφενός άμβλυσε σημαντικά την προσφυγική ιδιότητα, αφετέρου ενδυνάμωσε την ταξική συνείδηση των γηγενών. Η εκλογική παρουσία του Ενιαίου Μετώπου και στις δύο συνοικίες τείνει αυξανόμενη σε όλον τον Μεσοπόλεμο. Μέχρι τη δύση του, η κομμουνιστική διείσδυση στις λαϊκές γειτονιές είχε αποκτήσει βαθιές ρίζες. Η εκλογική συμπεριφορά των κατοίκων τους, επομένως, δεν θα μπορούσε να μείνει απαρασάλευτη, εφόσον οι συνθήκες που την καθόριζαν μεταβάλλονταν. Η ποιότητα και ο ρυθμός της μεταβολής των συνθηκών όξυναν τα κοινωνικά αντανάκλαστα των ανθρώπων, μετέστρεφαν τις πολιτικές τους προτιμήσεις και αναδιαμόρφωναν τα εκλογικά αποτελέσματα στο δυναμικό πολιτικό κλίμα του Μεσοπολέμου.

Αρχειακές Πηγές

Απογραφή Πληθυσμού 1928, Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος.

Βιβλία Πράξεων 1934-1939, Δήμος Κερατσινίου- Δραπετσώνας, Τμήμα Δημοτικού Συμβουλίου.

Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ/ΑΝΑ), *Φάκελοι Βασιλικών Σωματείων*, φ.617, φ.623, φ.638, φ.660, φ.885, φ. 987, φ.1053, φ.1213, φ.1361, φ.1370, φ.1403.

Εφημ. *Ακρόπολις (1933-1935)*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εφημ. *Θάρρος (1932, 1934)*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εφημ. *Πατρίς (1928-1932)*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εφημ. *Προσφυγικός Κόσμος (1928)*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εφημ. *Ριζοσπάστης (1926, 1928-1933)*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εφημ. *Σφαίρα (1925-1936)*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Εφημ. *Χρονογράφος (1932-1934)*, Ιστορικό Αρχείο Δήμου Πειραιά.

Μητρώο Συλλόγων και Σωματείων, Αρχείο Πρωτοδικείου Πειραιά.

Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών 1926-1936, Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. (2022), «Η συμμετοχή των προσφύγων στις δημοτικές εκλογές του Μεσοπολέμου», στο Ν. Ανδριώτης, *Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων 1923-1967*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 143-169.
- Ανδριώτης, Ν. (2022), «Η πολιτική ένταξη και ενσωμάτωση των προσφύγων μετά το 1922», στο Ν. Ανδριώτης, *Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων 1923-1967*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 3-24.
- Καπετανίδου, Ε. (2023), *Ιστορία της φτώχειας στον Δυτικό Πειραιά του Μεσοπολέμου (1922-1939): Οι περιπτώσεις της Δραπετσώνας και του Κερατσινίου*, Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα.
- Καράβας, Σ. (1992), «Η προσφυγική ψήφος στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας την περίοδο του Μεσοπολέμου», *Δελτίον Κεντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9: 135-156.
- Κατσάπης, Κ. (2007), «Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», στο Γ. Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή, Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 127-131 (2η εκδ.).
- Κατσάπης, Κ. (2011), «Το προσφυγικό ζήτημα», στο Α. Λιάκος (επιμ) *Το 1992 και οι πρόσφυγες. Μια νέα ματιά*, Αθήνα: Νεφέλη, 125-169.
- Κουτσελής, Π. (2020), «Εκλογική συμπεριφορά στην περιφέρεια Πειραιά. Ιστορική εξέλιξη, κοινωνικές και πληθυσμιακές ορίζουσες», στο *Πειραιάς, Το Λιμάνι και η Πόλη*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Παιδείας (Σχολή Μωραΐτη), 137.
- Κυραμαργιού, Ε. (2019), *Δραπετσώνα 1922-1967. Ένας κόσμος στην άκρη του κόσμου*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών.
- Λιάκος, Α. (2016), *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα: Νεφέλη.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (2004), «Μεταξύ δύο Πολέμων: Πολιτική Ιστορία 1922-1940», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 7, 9-32.
- Μιχαηλίδης, Ι. Δ. (2022), «Πολιτική εκπροσώπηση των προσφύγων 1922-1936», στο Ν. Ανδριώτης (επιμ.), *Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων 1923-1967*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 25-44.
- Μπαχάρας, Δ. (2004). «Το Δημοψήφισμα του 1924», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-200*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 40-46.
- Μπελαβίλας, Ν. (2021), *Ιστορία της πόλης του Πειραιά 19ος και 20ός αιώνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Νικολακόπουλος, Η. (2022), «Πρόσφυγες και Αριστερά την περίοδο του Μεσοπολέμου», στο *Η πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων 1923-1967*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 45-58.

Παπαθανασοπούλου, Κ. (2023), *Προσφυγική εγκατάσταση στη Νίκαια Σύλλογοι, Ταυτότητες, Μνήμες*, Αθήνα: Ασίνη.